

KRITIK

SVERIGES ARKITEKTER
KASPER SALIN-PRISET
BOSTADSSTANDARD
PENNYGÅNGEN

Arkitekturtidskriften KRITIK #19

januari 2013
Syntes förlag
ISSN 1654-7969

Arkitekturtidskriften KRITIK #19

REDAKTÖR OCH ANSVARIG UTGIVARE: Pär Eliaeson	6	LEDARE
MEDARBETARE: Mikael Askergren, Thomas Hellquist, Magnus Rönn, Jonas E Andersson, Håkan Thörn	8	PENNYGÅNGEN Pär Eliaeson
TRYCK: Spauda, Vilnius	18	STENA OCH PENNYGÅNGEN Håkan Thörn
UTGIVEN AV: Syntes förlag Beckbrännarbacken 2 116 35 Stockholm www.syntesforlag.se	22	KASPER SALIN-PRISET Pär Eliaeson
BLOGG: syntesforlag.blogspot.com	34	ARKITEKTONISK FORM Thomas Hellquist
ISSN 1654-7969 För ej beställt insänt material ansvaras ej. Produceras med stöd från Statens kulturråd.	40	DET NYA LORT-SVERIGE Mikael Askergren
	50	STENSTADSEKOLOGI Mikael Askergren
	54	ARKITEKTUR FÖR ETT ÅLDRANDE SAMHÄLLE Jonas E Andersson & Magnus Rönn
OMSLAG: Pennygången, Högsbo, Göteborg Foto: Pär Eliaeson	62	TIDSKRIFTER

SVERIGES ARKITEKTER

Pär Eliaeson

Det finns en företeelse som jag har för vana att kalla "Filmkrönikasyndromet". Det innebär att en förändring av någonting som man tycker fungerar dåligt faktiskt kan innebära att det blir ännu sämre. Detta syndrom kan få som effekt att man finner sig själv sitta och bittert sakna Orvar Säfström, Ingvar Carlsson eller Kristina Alvendal. Detta syndrom drabbar just nu vår "intresseorganisation" Sveriges Arkitekter.

I princip hela ledargarnityret har bytts ut de senaste två åren. Det började med en ny förbundsdirektör: Catherine Fored. Sedan har vi begåvats med vad som kallas en "arkitekturpolitisk chef" i form av Tobias Olsson. Ny förbundsordförande blev i vinter Jacob Sahlqvist. Allra senast har en "kommunikationschef" också anställts, den i dessa spalter kände André Johansson. Sist på tur är byte på Arkitektens chefredaktörsstol. Per Landers ersättare är ännu inte tillsatt.

Förbundsdirektören är förstås tämligen tongivande i den nya regimen. Det skall sägas direkt: är det något jag har svårt för är det människor av sorten "happy-go-lucky". Fored är vad man brukar kalla en sprudlande person, mycket frejdig och "socialt kompetent". Sånt blir jag alltid misstänksam inför, eftersom det skvallrar om en bekymmerslöshet som är lika med brist på reflektion, antiintellektualism och naivitet. Detta är naturligtvis förutfattade meningar, men alltför ofta visar det sig att de stämmer väl med den snart föreliggande verkligheten.

Fored trampar ofta i klaveret när hon går på i sina ullstrumpor, eftersom den djupa kunskapen om ämnen saknas och strukturell problematisering i makt- och ideologihänseende är okända begrepp. För en person som håller dessa aspekter som centrala och livsnödvändiga provocerar Foreds agerande många gånger. Exempel: en av Foreds (självpåtagna) käpphästar är någonting som hon kallar "det sociala perspektivet" på arkitektur. Med detta menas en till intet förpliktigande

och sentimental förment mer "mänsklig" syn på arkitektur och stadsplanering. Denna mission genomsyrar en hel del av förbundsdirektörens utspel och initiativ. Mest tydlig i sin aningslöshet och omedvetenhet blev denna fixa idé i ett föredrag som Fored höll på senaste Betongbyggnadsdagen med tema "Människan och betongen". Ni kan tänka er vad som hamnade i skottgluggen för den "socialt" engagerade välgöraren med detta tema förhanden: Förorten förstås. Som den goda och välmenade människa Fored vill vara anammade hon oreflekterat de värsta flosklerna om Förortens misär i någon slags missriktad ambition till sympati och medkännande. Mycket plågsamt att tvingas lyssna på.

Mycket tyder på att arkitekturpolitiske chefen Olsson också ligger nära till sådana uttryck. Han verkar ha anslutit sig till Foreds "sociala" mission med några utspel i samma riktning, lika naiva och snällistiska. Det är också tydligt att förbundsledningen har en föreställning om att jobba politiskt det är att ägna sig åt lobbyverksamhet. Den "politiska" satsningen syftar till främst detta, det är tydligt. Lobbying och marknadsföring av arkitekten (som allmän välgörare och frälsare förstås), det är förbundets nya giv. Därtill även den nye kommunikationschefen, förstås.

Ett av de mest slående utspelen syns här till höger. Arkitekturpolitiske chef Olsson var uppenbarligen mycket nöjd med vad han åstadkommit när han dekorerat detta anonyma(!) bidrag. Han lade snabbt ut resultatet på Facebook med ett bifogat glatt tillrop. När han förstod att det fanns (befogad) kritik mot tilltaget försvann dock inlägget snabbt.

För att skydda min själ och mitt känsliga intellekt mot denna banalisering och vulgärisering av min yrkesorganisations verksamhet har jag skapat ytterligare ett begrepp liknande det jag beskrev i början för att distansera mig från den frustrerande verkligheten: "taggen" #dethärintemittland. ■

EN SUR GUBBE
Standardisering
Typhus
Förenkling
Rationalisering
Slimma processer
Etcetera

Stefan Attefall är en riktig surgubbe. Det menar i alla fall den anonyma student som gjort detta kollage.

Vinnande studentbidrag på galan

ArkitektStudenternas medverkade på årets Arkitekturgala med en utställning som tog sin utgångspunkt i galans övergripande tema: **Arkitekturens pris**. Uppgiften var att tolka temat helt fritt i en bild utförd i valfri teknik. Alla bilder ställdes ut på galan i en stor installation uppbyggd av bruna kartonger.

Bästa bidraget belönas även med publikation i Arkitekten. En jury, bestående av Arkitektens redaktion tillsammans med Tobias Olsson, arkitekturpolitisk chef, och Katarina O Cofaigh, ansvarig professionsfrågor, har enats. Juryn valde att utse "En sur gubbe" av en anonym arkitektstudent till det

bästa bidraget med följande motivering:

"För att politiken är viktig för arkitekturen och för att humor är viktigt för politiken. Debatten ska förstås vara saklig, men kan också innehålla överraskande godisbitar – både söta och sura!" Övriga bidrag går att se på ArkitektStudenternas blogg.

PENNYGÅNGEN

Pär Eliaeson

Bostadsbeståndet i Sverige liknar mer och mer en krigszon. Bostadsbristen och de marknadsanpassade förhållandena i hyressättning och förvaltande spelar ut människor mot varandra till den starke och rikes rätt. Bostadsfastighetsägarna har glömt bort eller förträngt sitt sociala ansvar till förmån för rent ekonomistiska tankesätt, som om bostäder vore vilken vara som helst på kvartalsekonomins krassa och kortsiktiga marknadsplats. Samhällets skyddsmekanismer och styrmedel för bostadsfrågorna är i stort sett upphävida med lagar som stiftats de senaste decennierna. Det blåser kallt runt knuten hemma.

Mitt i detta skeende står ett bostadsområde i Högsbo i Göteborg som ett pedagogiskt och emblemiskt exempel. Pennygången byggdes 1959-62 av det kommunala Göteborgsbostäder och dess hårt drivne entreprenör och direktör Inge Hjertén. Som ett av de allra tidigaste exemplen på rationellt och experimentellt industriellt bostadsbyggnade har det under sina fem decennier haft en speciell plats i Göteborgs och Sveriges bostadslandskap. Förhållandevis orört och intakt står det idag på Högsbohöjd och tjänar sina hyresgäster på ett förträffligt sätt, mycket på grund av sina rent arkitektoniska förtjänster.

Lägenheterna på Pennygången är tämligen unika. Normalbostaden är en fyrrummare som har en yta på 83 kvadratmeter, vilket gör att så många rum blir förhållandevis ekonomiskt lättillgängliga för många fler än normalt idag. I specialfall på gavlarna blir fyran till och med femma på samma yta. Detta är Pennygångens stora tillgång idag och ger området en helt unik ställning i Göteborg. I gentrifieringslogiken är tyvärr detta också ett potentiellt hot. De yteffektiva och mångtaliga mångrummiga lägenheterna är presumtivt mycket attraktiva om Pennygången kan få en skjuts upp på statusskalan. Området har idag låg status men är socialt stabilt med en blandad befolkning.

Hotet mot Pennygången är sedan snart ett år tillbaka konkretiserat i och med fastighetsägaren Stena fastigheters planer på en omfattande renovering och imagebyte. Stambyte är ofrånkomligt, men Stena vill passa på att uppgradera det mesta som går och siktar med hjälp av det tveeggade bruksvärdesystemet på att lägga hyrorna på nivåer motsvarande nyproducerade lägenheter(!).

Hyran för normalbostaden fyra rum och kök på 83 kvadratmeter på Pennygången är idag sextusen kronor. Efter Stena fastigheters planerade renovering kommer den att höjas med mer än 60% till knappt tio tusen kronor. De sociala effekterna av detta är mycket förutsägbara och kommer effektivt att slå sönder allt det positiva som Pennygången representerar för bostadsbeståndet i Göteborg.

Många av de människor som idag bor på Pennygången kommer att tvingas lämna sitt hem och sin hembygd för en osäker tillvaro med nya förutsättningar. Med den lägenhetsfördelning som är bor många barnfamiljer i området och idag är den sociala strukturen kring dessa stark och livaktig. Det finns också en betydande del äldre befolkning på Pennygången, som i många fall bott i området i åtskilliga decennier, om inte sedan det byggdes. Denna känsliga sociala situation hotas nu starkt av de planer som fastighetsägaren har lagt upp.

Renoveringsprocessen har inte heller skötts på bästa sätt, med plötslig och bristfällig information och svaga boendemedverkandestrukturer. Hyresgästerna har satts i svåra val- och konfliktsituationer, i och med den komplexa beroende- och lojalitetssituation som alltid är mellan hyresgäst och fastighetsägare.

PENNYGÅNGEN, HÖGSBO, GÖTEBORG
SAMTLIGA FOTO: PÄR ELIAESON

Stena fastigheter har också lite otur. Det råkar nämligen vara så att två av Sveriges främsta gentrifieringsforskare bor på Pennygården 1: Catharina och Håkan Thörn, forskare på Institutionen för kulturvetenskaper respektive professor på Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap på Göteborgs universitet. Paret Thörn har inte varit sena att utnyttja sin djupa kunskap i ämnet att driva frågan i offentlig debatt, till stor intellektuell skada för Stena fastigheter.

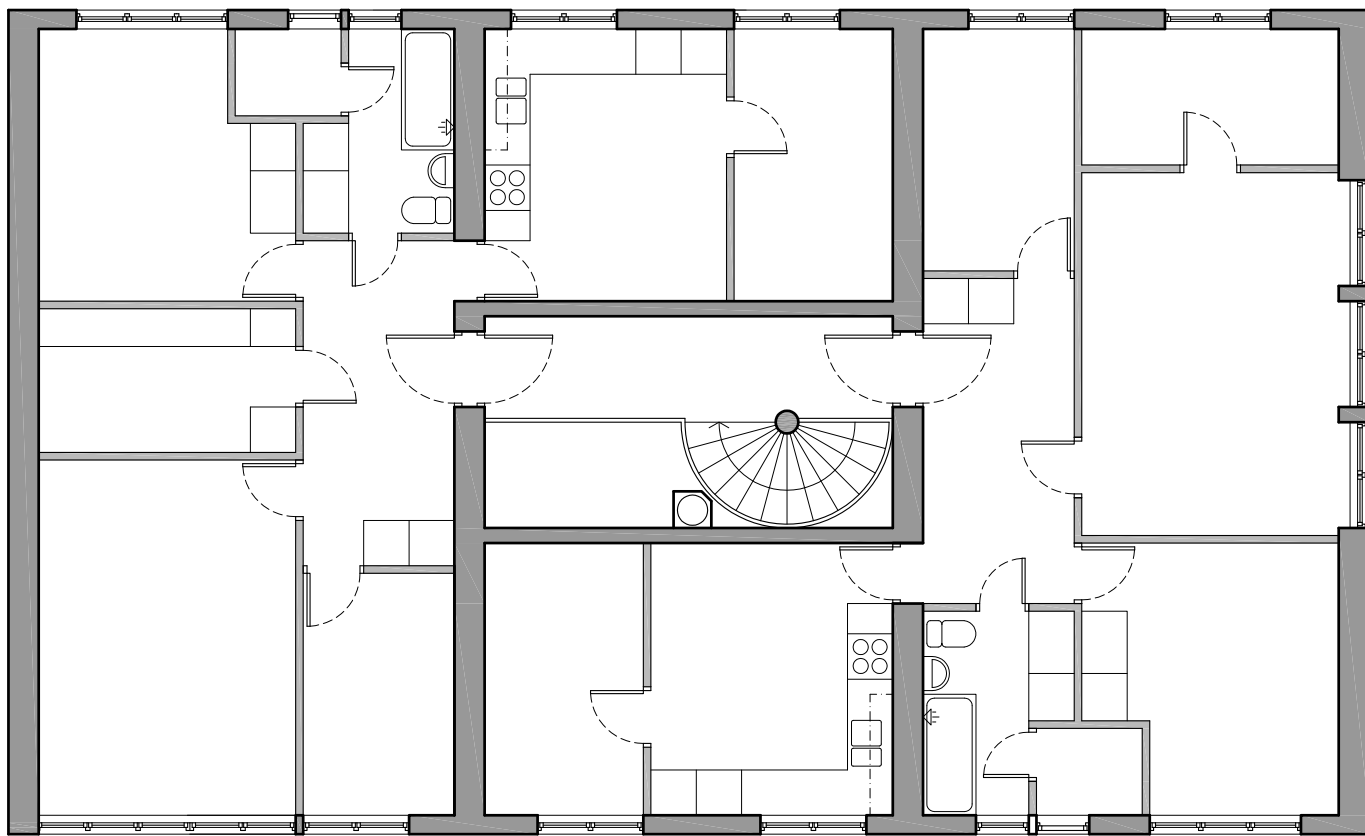
Tillsammans med sällsynt väl organiserade och engagerade övriga boende i "Nätverket Pennygårens framtid" (www.pennygangen.se) har ett för fastighetsägaren oväntat motstånd mot renoveringsplanerna formerats. Nätverket informerar och driver debatt både internt och externt.

När jag träffar Catharina och Håkan har de precis fått en dom från hyresnämnden där den första etappen av renoveringen har hamnat efter att fastighetsägaren inte lyckats få med sig alla hyresgäster på vagnen. En oenig hyresnämnd har gett fastighetsägaren rätt. Det är bråda dagar för Nätverket.

Man har tidigare, med hjälp av Hyresgästföreningen, genomfört en enkät kring renoveringsplanerna. Den gav resultatet att 80 procent av de svarande uppgav att de inte kommer att ha råd att bo kvar efter renoveringen. Även bland de som har råd att bo kvar finns en stark opinion mot planerna. Denna opinion har fastighetsägaren inte lyckats fånga upp i sitt förändringsarbete och dialogen med "Pennygårens framtid" är klart ansträngd.

Stena fastigheter håller en låg profil utåt. De känner systemet och vet att de inte har så mycket att förlora, lagar och regler stödjer deras agerande. Det är med gällande regler på bostadsområdet gynnsamt att låta underhållet bli eftersatt och göra stora insatser på kort tid för att driva upp hyrorna. Detta är inget nytt, men vi kan nu se ett uppskruvat och

mer dramatiskt arbetssätt etableras. Allt fler fastighetsägare försöker driva igenom allt högre hyreshöjningar med omfattande renoveringar i ett åldrande bostadsbestånd med stora moderniseringsbehov.

Just Stena fastigheter har tidigare lyckats etablera nya nivåer i detta arbete genom ett projekt i uppsala lastadsdelen Kvarngärdet. Också där handlade det om hyreshöjningar i storleksordningen 60%, även om fastighetsägaren tvingades införa diffrentierade lösningar där hyresgästerna kunde välja nivå på renovering. De sociala effekterna i Kvarngärdet återstår att utvärdera.

Det som gör det möjligt för fastighetsägare att sätta hyror i renoverade bostäder från rekordåren och miljonprogrammet på samma nivå som nybyggda bostäder är paradoxalt nog bruksvärdessystemet, som egentligen är avsett att utjämna och stabilisera hyressättningen bortom den rena marknadshyran. Det är egentligen detta system som ger de nya hyrorna, inte de konkreta åtgärderna i husen trots att de är omfattande.

Nya badrum och kök samt nya balkonger är de stora planerade åtgärderna på Pennygången tillsammans med stambyte och tilläggsisolering av fasaderna. En total uppgradering av invändiga ytskikt interiört i både lägenheter och trapphus är också planerat. Men allt detta sammantaget ger inte en konkret hyreshöjning på över 60% procent, det har till och med representanter för Stena fastigheter vid ett svagt och oförberett ögonblick medgett. Det är bruksvärdessystemet som gör det möjligt att lägga den nya hyresnivån så högt. Och de etablerade nivåerna beror i sin tur på de höga hyror som har etablerats i nyproduk-

tionen de senaste decennierna. Situationen är smått absurd och de konkreta effekterna för hyresgästerna allvarliga. Det systemskifte i bostadspolitik som skett sedan 1990-talet är dramatiskt.

Pennygången ritades av Rune Falk och Nils Sunnerholm på White arkitekter. Tillsammans med direktör Inge Hjertén på Göteborgsbostäder skapade de en mycket smart lösning. Hjertén visste vad som var ekonomiskt och rationellt i byggandet. Han undvek det vanligaste misstaget när man bygger samma lägenhetstyp i stor skala, nämligen att man spegelvänder lägenheten kring trapphuset. Detta ger vänster- och höger varianter på alla ingående delar och det försämrar rationaliteten.

Falk och Sunnerholm lyckades att rita en lägenhet som gick att rotera runt trapphuset istället för att spegla och Hjerténs lycka var gjord. En smått genial arkitektinsats från början av en epok av mycket framstående svensk bostadsarkitektur. En extremt effektiv och okomplicerad planlösning utan en outnyttjad kvadratdecimeter.

Några balkonger byggdes inte på Pennygången, istället fick badrummen ett slags kallt torkrum med öppningsbara luckor utåt. I princip en inbyggd balkong, om man vill se den så. Inga rum i lägenheterna är direkt små, trots den totala knappa ytan. Trapphusen är också ovanliga för tiden, med rymliga mått och dagsljus ovanifrån. Plats för framtida hiss avsattes.

4 ROK OCH 5 ROK, 83 KVM, PENNYGÅNGEN, SKALA 1:100
RITNING: PÅR ELIAESON

Materialen i byggnad och byggdelar är gedigna och har, trots bristande underhåll, hållt sig utmärkt. Entréportar, golv, trappa och trapppräck är i original och tål att renoveras. Här finns mycket att respektera och vara varsam emot.

Nuvarande ägare har dock inte det fokuset. De föreslagna renoveringarna kan inte med den största välvilja ses som varsamma eller hänsynsfulla mot de kulturhistoriska värdena. Man strävar mot en maximal imageförändring. Några kulturella eller arkitektoniska värden i det befintliga är inte utgångspunkt för den arkitektur man klär in Pennygången i. "Ljust och fräscht" enligt formulär 1A är det som gäller. Behjälpliga med detta har varit Forum arkitekter. Arkitekturambitionerna hos forna tiders byggherrar i bostadssektorn är långt borta, mycket kunskap och känsla för verksamhetens kärnvärden har gått förlorade. Man kan verkligen undra vad som har hänt på vägen.

I Pennygångens fall är färden skakig de senaste decennierna. Fram till slutet av 1980-talet stod den ursprungliga ägaren Göteborgshem (sedermera Bostads AB Poseidon) pall. Sedan såldes Pennygången från allmännyttan till Skanska. Poseidon behövde paradoxalt nog kapital för att satsa på en genomgripande och radikal renovering och ombyggnad(!) av Pennygångens systerområde på Växelmyntsgatan. Den genomfördes under början av 1990-talet och la Pennygången i bakvatten. Skanska förmådde inte ta samma grepp och lämnade över stafettpippen till Fastighets AB Drott vars bostadsfastigheter senare köptes upp av Pennygångens nuvarande ägare Stena fastigheter.

I 2000-talets bostadspolitik är det gentrifieringen som driver utvecklingen. Medborgaren har blivit kund. Det finns alltid en mer lönsam hyresgäst runt hörnet. Bostadsfastighetsägarens skyldighet är främst gentemot sig själv och aktieägarna, de samhälleliga avsikterna är fjärran. I och med "Lag om allmännyttiga kommunala bostadsaktiebolag" (1/1 2011) finns det i praktiken inga allmännyttiga och samhällstillvända bostadsbolag kvar i Sverige. Effekten av det ser vi på Pennygången just nu. ■

KÄLLOR:

Claes Caldenby, *Pennygången 59/95*, Göteborg, opublicerad

PENNYGÅNGEN, HÖGSBO, GÖTEBORG

STENA OCH PENNYGÅNGEN

Håkan Thörn

Under hösten och vintern 2012 har vi offentligt debatterat Pennygångens situation, främst i Göteborgs-Posten. När Stena fastigheters VD Bengt Gustafsson i ett svar på en av mina debattartiklar hävdar att man ”bryr sig om sina hyresgäster” bekräftar han i själva verket motsatsen. Texten andas arrogans inför den sociala verkligheten på Pennygången.

Om att renoveringarna är nödvändiga skriver Gustafsson: ”Vi och de flesta av våra boende är helt överens om detta, medan några hyresgäster vill påverka upprustningens omfattning mer än vad som är möjligt”. Detta kan förvisso läsas som att Gustafsson säger att det är omöjligt att påverka Stena, och det stämmer med den erfarenhet som hyresgästerna hittills gjort. Men framför allt vill han genom den dunkla meningen ge sken av att Stenas standardhöjande renoveringsprogram är nödvändigt för fastigheternas fortlevnad, och att de som ifrågasätter detta utgör ett litet fåtal. Det är påståenden som helt saknar underbyggnad. Bedöm själva.

I. ÄR STENAS RENOVERINGAR NÖDVÄNDIGA?

I motsats till vad Gustafsson antyder har jag inte hört någon ifrågasätta att fastigheterna behöver renoveras, frågan är hur. Man behöver inte vara byggnadsingenjör för att konstatera att ett flertal av de hyreshöjande åtgärder Stena vill genomföra inte är nödvändiga för fastigheternas fortlevnad. De framstår snarare som motiverade av en vinstkalkyl. Stena har emellertid i förhandlingarna med Hyresgästförbundet konsekvent vägrat att redovisa ekonomin bakom hyreshöjningarna. Flera av Stenas åtgärder ingår i hyran, som stambyten, och installation av tvättmaskiner (eftersom man tar bort gemensamma tvättstugor). Och många hyresgäster kan säkert också tänka sig att avstå parkettgolv i alla rum eller balkong till förmån för en lägre hyra.

2. HAR STENA STÖD HOS DE FLESTA HYRESGÄSTER?

Stena har bland annat i ett brev till stadens politiker meddelat att de har stöd hos en majoritet av hyresgästerna. Hittills har det inte presenterats något underlag för detta. Däremot har de underkänt Hyresgästförbundets enkät där 80 procent uppgav att de inte har råd att bo kvar. Detta på grund av att endast 40 procent av hyresgästerna svarade.

Jag kontaktade Ulf Bjereld, professor i statsvetenskap, med lång erfarenhet av SOM-undersökningarna. Där är svarsfrekvensen i internationell toppklass: 60 procent. Hans värdering av Hyresgästförbundets enkät är att ”det är i högsta grad osannolikt att de 60 procent som inte fyllt i enkäten skulle skilja sig åsiktmässigt så mycket från de 40 procent som fyllt i enkäten och att resultaten skulle ha påverkats på ett avgörande sätt.”

Forskning visar dessutom att ju lägre utbildning, inkomst och språkfärdighet, desto mindre är beredvilligheten att fylla i enkäter. Det innebär att om enkäten inte är representativ för de boende, så är det betydligt mer sannolikt att det är ännu färre som skulle uppge att de har råd att bo kvar, än motsatsen. Dessutom kan man, likt undertecknad, anse Stenas renoveringar var oacceptabla även om man svarat att man har råd med dem.

Stenas starkaste argument är att något fler än hälften i den första renoveringsetappens 54 lägenheter har skrivit på medgivande. Men underskrift innebär inte nödvändigtvis samtycke. I Sara Westins forskningsrapport ”... men vart ska ni då ta vägen?” om liknande renoveringar i Stockholm och Uppsala, uppger hyresgäster att de skrivit på för att de varit

HÅKAN & CATHARINA THÖRN, PENNYGÅNGEN I
FOTO: PÄR ELIAESON

rädda för att bli dragna inför hyresnämnden, eller för att en vägran skulle påverka deras möjligheter att få önskemål om ersättningslägenhet tillgodosedda.

I grunden har det dock ingen betydelse om en minoritet eller en majoritet av de boende tvingas iväg. Gustafsson försäkrar att man gör sitt bästa för att hitta ersättningslägenhet åt alla. Men om man inte vill rycka upp sig själv och sina barn ur en social miljö där man har rotat sig och trivs? Att med en axelryckning tvinga iväg låginkomsttagare från sina hem när alternativ finns är knappast definitionen på ”att bry sig” – det tyder snarare på ett förakt för dessa hyresgäster och deras levnadsvillkor. Vill vi leva i ett samhälle där detta är möjligt? Ytterst handlar det om principfrågan om hur vi utformar vårt samhälle för framtiden anstränger oss för att motverka den stadsutveckling där segregationen ökar.

3. HAR HYRESGÄSTERNA NÅGOT INFLYTANDE
PÅ RENOVERINGARNAS UTFORMNING?

Bengt Gustafsson skriver att alla hyresgäster har inbjudits till en referensgrupp, som ger möjlighet till inflytande över renoveringen. Men i denna grupp tillåts inga diskussioner om vilka renoveringar som bör genomföras, eller vad de kostar. Det handlar om utformning av dörrhandtag och färger. I sitt senaste nyhetsbrev berättade Stena att gruppen på sitt förra möte diskuterat uteplatsernas utformning.

4. HAR PENNYGÅNGENS FASTIGHETER FÅTT DET
UNDERHÅLL SOM HYRESGÄSTERNA HAR BETALAT FÖR?
Tillfrågad på ett informationsmöte på Pennygården i våras om varför hyreshöjningarna skulle bli så kraftiga, svarade en representant för Stena att stambyten är mycket dyra. Han måste ha trott att hyresgästerna var dåligt informerade.

Detta väcker frågan om Stena också i andra avseenden genomför åtgärder som vi i princip redan har betalat för genom hyran. Vi är många som upplever att fastighetsunderhållet på Pennygården under lång tid haft stora brister. Detta är också en fråga med generell betydelse för de omfattande renoveringar som miljonprogrammet nu står inför. Stora vinster har plockats ut ur hyresfastigheter de senaste decennierna.

I en artikel i GP fick vi nyligen veta att Stena Fastigheters vinst uppgår till 500-700 miljoner kronor per år. Enligt Hyresgästföreningen är det otvetydigt att de privata fastighetsvärdarnas stora vinster möjliggjorts genom bristande underhåll. Siffror från SCB visar att privata fastighetsvärdar år 2009-10 satsade 5400 kronor mindre per lägenhet (för en lägenhet på 66 kvadratmeter) i underhåll per år än kommunala bolag. Samtidigt tjänade de privata 6000 kronor mer per år än de kommunala.

Det finns samtidigt anledning att vara bekymrad även för allmännyttan sedan vinstkravet införts från

2011. I år har länsstyrelser rapporterat att flera kommuner har tagit ut större vinster ur allmännyttan än vad som är tillåtet för att finansiera andra verksamheter. Sammantaget ger detta en bild av att hundratusentals hyresgäster i de förestående renoveringarna av miljonprogrammet är på väg att utsättas för en gigantisk hyressvindel.

5. VILKA ALTERNATIV FINNS?

Hyresgästföreningen har föreslagit att Stena i likhet med andra fastighetsvärdar skulle kunna införa olika renoveringsnivåer och ge hyresgästerna en möjlighet att välja. Pennygångens framtid har i en debattartikel i GP (23/9 2012) föreslagit att Göteborgs kommun i samverkan med forskningscentrat MISTRA Urban Futures skulle ta initiativ till att göra Pennygården till ett föregångsexempel på hållbar stadsutveckling. I båda fallen kan kreativa arkitekter med ett socialt perspektiv spela en viktig roll.

Gustafssons debattinlägg visar varför Stena inte ville komma till SVT:s Debatt, vägrat att träffa Nätverket Pennygångens framtid och misslyckats att föra en dialog med Hyresgästföreningen. Deras argument håller helt enkelt inte för att synas i sömmarna. Han säger inte offentligt vad han meddelade politikerna vid ett möte med politikerna i Frölunda-Högsbos stadsdelsnämnd: att Stena inte gör renoveringarna för dem som nu bor på Pennygården, utan för dem som ska bo där de kommande 50 åren.

Vi bör nog sätta ett större hopp till att politiker ska vända denna negativa utveckling. Möjligen är vad som nu krävs att hyresgäster i stor skala sätter ner foten i likhet med de som år 1936 genomförde den stora hyresstrejken i Olskroken i protest mot ”ockerhyror” och bristande underhåll. Det är en händelse som anses ha spelat en viktig roll för det starka skydd mot exploatering som hyresgästerna sedan skänktes – men som vi nu berövas.

HYRESGÄSTERNAS RÄTT PÅ BOSTADSMARKNADEN
Förhandlingarna i hyresnämnden gällande Pennygården är principiellt viktiga. Hyresnämnden gick helt och hållet på fastighetsägarens linje. Minst 650 000 lägenheter i miljonprogrammet står i dag inför liknande renoveringar. Utsikterna för hyresgästerna att få rätt i hyresnämnden är minimala. Den ovan nämnda forskningsrapporten av Sara Westin, Uppsala universitet, visar att fastighetsägarna i Stockholm år 2010 fick avslag för ombyggnationsplaner i fyra procent av fallen som gick till hyresnämnden.

Detta är bara ett exempel på att hyresgästen i dag i många avseenden kan beskrivas som rättslös.

Som vilket annat bolag som helst måste Stena fastigheter söka maximera sin vinst. Men är bostaden vilken vara som helst? Eller bör den betraktas som en rättighet? Det senare var utgångspunkten

för den svenska bostadspolitiken, som dock började monteras ner på 1990-talet. Det har bland annat inneburit att allmännyttan i dag enligt lag inte längre får sätta taket för hyrorna och måste drivas ”enligt affärsmässiga principer”. Allmännyttan har också genomfört stora utförsäljningar – Poseidon sålde Pennygården på 1990-talet.

FLER VÄLJER SAMMA VÄG SOM STENA

Det är dessa förändringar som öppnat för kraftigt höjda hyresnivåer. Westins forskningsrapport visar att inte bara privata fastighetsägare väljer samma väg som Stena. I samband med de stambyten som nu måste göras i 1960-talshus väljer även allmännyttiga bolag att samtidigt genomföra standardhöjande renoveringar med hyreshöjningar på upp till 50-60 procent.

Internationell urbanforskning har pekat på att en viktig förklaring till ”renoviction” (renovräkning) är att underhåll ur ett fastighetsekonomiskt perspektiv är en relativt sett dålig investering. De verkligt stora vinsterna görs vid nybyggnad, ombyggnad eller standardhöjande renovering. Det betyder att fastighetsägare, särskilt vid bostadsbrist, har starka ekonomiska incitament till att underlåta att underhålla fastigheterna till en punkt där de befinner sig i ett skick som motiverar genomgripande och inkomstbringande åtgärder.

I KONFLIKT MED VINSTKRAVET

Ändå förlitar sig många politiker i dag på att fastighetsägare självmant ska ta socialt ansvar. Men det kan inte ske om det står i konflikt med vinstkravet. Stena har varumärkesskyddat begreppet ”relationsförvaltning”. Ändå har de vägrat att tala med Nätverket Pennygångens framtid, som verkar för renoveringar som medger att alla hyresgäster kan bo kvar. Förhandlingarna med Hyresgästföreningen har brutit samman för att sedan tas upp igen, dock utan resultat. När Stena Fastigheters VD Christel Armstrong Darvik i ett klipp på Youtube förklarar att Stena Fastigheter är ett ”samhällsnyttigt bolag” är det inget annat än ett hån mot tusentals hyresgäster på Pennygården (771 lägenheter) – och på Norra Kvarngärdet i Uppsala (692 lägenheter), där Stena med hårda nypor drivit igenom renoveringar med hyreshöjningar på upp till 60 procent.

ÖKAD SEGREGATION

Det sorgliga är att historien upprepar sig. I kölvattnet av de storskaliga saneringarna av de gamla arbetarstadsdelarna på 1960- och 70-talen gjordes betydande forskningsinsatser. Liksom dagens internationella forskning pekade man på en rad negativa konsekvenser. På samhällelig nivå är effekten ökad segregation. När gränserna för Göteborgs innerstad i

dag flyttas ut i alla väderstreck (Kvillebäcken, Högsbo, Kviberg) – därför att allt fler resursstarka grupper vill bo centralt, trycks de resurssvaga grupperna allt längre ut i periferin. På en social nivå trasar man sönder väl fungerande sociala miljöer och nätverk, som för många resurssvaga grupper har blivit livsnödvändiga i kölvattnet av ökade sociala klyftor och en nedmonterad välfärdsstat. På en psykologisk nivå har människor som tvingats flytta (särskilt äldre) drabbats av depressioner som de aldrig hämtat sig från. Mot bakgrund av sådana kunskaper infördes år 1973 bostadssaneringslagen, som garanterade hyresgästerna ett inflytande över ombyggnader. Lagen avskaffades dock på 1990-talet.

Vågar hyresnämnden frångå sin praxis och döma till hyresgästernas fördel? Vågar Göteborgs stad genomföra de genomgripande åtgärder som är nödvändiga för att de ska leva upp till sitt ideal om socialt hållbar stadsutveckling? Kommer bostadsminister Stefan Attefall att inse att marknadsiseringen av hyresrätten är socialt ohållbar? Om så sker kanske namnet ”Stena” i framtiden blir förknippat med en socialt destruktiv form av stadsutveckling som stoppades.

Om så inte sker står vi snart inför en annalkande bostadssocial katastrof. ■

STENA FASTIGHETER HAR AVBÖJT ATT KOMMENTERA.

KASPER SALIN-PRISET

Pär Eliaeson

Sveriges förnämsta arkitekturpris Kasper Salin-priset har blivit djupt problematiskt. Prisets värde har genom en rad icke trovärdiga och kvalitetsmässigt mycket tveksamma beslut om nomineringar och pristagare de senaste åren devalverats betydande. Som värdemätare på och marknadsföringskanal för framstående arkitektur i Sverige kommer priset att bli kraftigt försvagat om inte denna utveckling hejdas.

Det började på allvar 2009 genom att ett av det årets odiskutabelt allra främsta byggnadsverk Skellefteå krafts kontorshus inte ens blev nominerat. Skellefteå kraftbolags nya kontorsbyggnad är en mycket sofistikerad byggnad med avseende på såväl estetik, arkitektonisk formgivning, byggteknik och utförande. Byggherren agerade extremt professionellt både gentemot det relativt oerfarna stockholmska arkitektkontoret General Architecture och i sin egen rätt, en grundläggande förutsättning för det framstående arkitektoniska resultatet. Att Gert Wingårdh, Kari Nissen Brodtkorb, Thorbjörn Andersson och Elizabeth Hatz i juryn för Kasper Salin-priset det året inte uppmärksammade Skellefteå krafts kontorsbyggnad är inget annat än ett tjänstefel. Priset gavs dessutom till ett både arkitektoniskt och ideologiskt mycket förutsägbart och ointressant bostadshus i Västra hamnen i Malmö. Juryns arbete: underkänt.

2010 och 2011 var två mellanår, eller åtminstone framstår de så när man ser pristagarna: skivfilteranläggning på Ryaverken i Göteborg och station Traingeln i Malmö. Två habila verk, dock utan riktig sprängkraft i varken arkitektonisk pregnans, estetiskt innehåll eller detaljskärpa. Juryns arbete: utan beröm godkänt.

2012 års nomineringar och pristagare innebär ett riktigt lågvattenmärke. Juryn (Björn Edström, Louise Masreliez, Helle Juul och Leif Brodersen) kunde till att börja med bara vaska fram tre nomineringar. Om det berodde på lathet eller ansvarslöshet inför prisets

syfte och värde låter jag vara osagt. De nominerade var dessutom till två tredjedelar (Naturum Tåkern och Domkyrkoforum Lund) de allra mest förutsägbara och förväntade. Att den året innan ratade Årsta kyrka skulle nomineras i en ”andra chans” och som ett korrigering av det årets juryarbete kan knappast ses som någonting bra för priset. Sammantaget lärde vi oss ingenting och fick inga nya intryck eller impulser av nomineringarna: juryn underkänd i första steget.

När jag såg nomineringarna anade jag genast det värsta: att vi skulle få en ovärdig och för priset mycket destruktiv vinnare. Årsta kyrkas nominering var uppenbart ett plåster på såren till Johan Celsing för det föregående årets debacle. Att en byggnad ritad av Gert Wingårdh skulle få priset för sjätte gången när det var ett ganska så obskyrt och litet verk som få sett i verkligheten var inte heller det troligt. Det var upplagt för att Domkyrkoforum i Lund (arkitekt: Carmen Izquierdo) skulle få Kasper Salin-priset 2012.

Jag vägrar egentligen att tro att juryn så totalt saboterade sitt uppdrag och prisets heder genom att dela ut priset till den unga kvinnliga debutanten som vunnit en allmän tävling, men jag har förstått att det var det som hände. Att på ett sådant sätt politisera och arkitekturkvalitetsmässigt relativisera Kasper Salin-priset missbrukar prisets syfte och förstör dess värde.

Det är nämligen så att Domkyrkoforum i Lund på en rad punkter brister så tydligt i både övergripande arkitektonisk kvalitet och nivå på utförande att det aldrig någonsin borde ha blivit aktuellt som pristagare. Det tar ungefär femton minuter på plats för att identifiera detta och man kan stilla undra huruvida juryn över huvud taget varit där.

DOMKYRKOFORUM, LUND

SAMTLIGA FOTO: PÄR ELIAESON

Om man börjar med byggnadens yttre form (bara som rent designobjekt) övertygar den inte alls. Mot Kyrkogatan uppvisar Domkyrkoforum en enorm fribärande takskiva som ursprungligen gavs sin form för att en grupp träd på platsen som en stark och symbolisk arkitektonisk gest skulle tränga igenom den. Träden fälldes men takskivan är kvar, nu som ett på betydelse tömt och överdimensionerat byggnadselement utan funktion. Takskivan är dessutom valhant formgiven och spänningslöst infogad i den struktur och den befintliga bebyggelse den skall ansluta till.

Den platsbildning som takskivan hänger över är också en rest från ett övergivet koncept för byggnaden. Det var ursprungligen tänkt att Domkyrkoforums huvudentré med bussangöring etc skulle ligga mot Kyrkogatan, men denna lösning övergavs. Kvar ligger hela den arkitektur som berättar om detta: en väl tilltagen entréplats med rampsystem och ett tydligt markerat entrémotiv i fasad. I den slutgiltiga situationen fungerar denna plats som en sidoentré till Domkyrkoforum och som entré till den bokhandel som ligger i det anslutande befintliga byggnaden, trots att den talar ett helt annat arkitektoniskt språk. Det samlingsrum som också i ett senare skede lades i bottenplanet mot denna fasad blockerar den transparens som det ursprungliga entrémotivet hade och får som effekt att den större delen av bottenvåningen inte nås av dagsljus från detta håll samtidigt som fasaden mörkas ned då detta rum inte används mer än stundtals.

Detaljutförande och utförande i denna exteriör är också i flera fall mycket oprecis. Byggnadsdelar och ingående fasadelement möter inte varandra på ett övertygande sätt och montaget har i flera fall mycket dålig finish och passning. Som exempel på bristande arkitektonisk kvalitet i detaljutförande kan nämnas det metallparti som fungerar som entré. Ambitionen har varit att det skall vara ett parti utfört i mässing, som harmonierar med fasadens plåtkasseter i samma material. För att åstadkomma detta har mässing i form av tunna självhäftande plåtar limmats ovanpå ett vitlackerat metallparti. Plåtarna har på ett grovt och okänsligt sätt skurits för att passa runt diverse utstickande delar på metallpartiet, exempelvis gångjärnen. Mässingsplåtarna är skarvade på ett planlöst och okänsligt sätt och på flera ställen dåligt passade mot varandra. Gångjärnen är i sin tur lackerade i en kulör som skall påminna om mässing. När mässingen i fasad och den på metallpartiet applicerade mässingen patinerats ligger gångjärnen i kontrast kvar i den kulör som motsvarar opatinerad mässing.

Sammanfattningsvis har bara denna fasad mot Kyrkogatan så många grundläggande och uppenbara arkitektoniska brister att Domkyrkoforum på ett tidigt stadium borde ha räknats bort som möjlig vinnare av Kasper Salin-priset bara med avseende på den.

Dessutom verkar den platsbildning som fasaden omsluter på ett icke övertygande sätt i stadsväven. Det är svårt att förstå vad platsen skall användas till när det motiv som den beskriver inte är giltigt i byggnadens funktion och disposition. Platsbildningen ligger i en sekvens av andra platsbildningar utmed Kyrkogatan bestående av Stortorget i söder och Domkyrkoplatsen i norr. Domkyrkoforums "entréplats" tillför ett brott i Kyrkogatans gatulinje på ett icke övertygande och oklart sätt i relation till den sekvens av rum som den är en del i.

På samma sätt är Domkyrkoforum på ett omedvetet och okänsligt sätt infogat i Kungsgatans sammanhang på motsatt sida. Också här är ett otydligt brott i gatulinjen placerat mellan två signifikanta platsbildningar, andra delar av samma som förut: Stortorget och Domkyrkoplatsen. Den tillfogade platsbildningen relaterar svagt och stumt till den givna sekvensen och tillför ingen förståelse, bara störning. En läpparnas bekännelse till gatulivets och omgivande verksamhets behov har yppats för denna plats, men det är tomta ord. Den triangelformade platsbildningen är genomkorsad av kommunikationsstråk från de förrådsdörrar som perforerar Domkyrkoforums i övrigt slutna fasader mot denna sida. Ytan är knappt användbar.

Som bäst fungerar Domkyrkoforum i den tredje riktningen mot Domkyrkan, men det gäller bara med en hel del overseende. Det banala stil- och materialbrott som byggnaden tvingats in i gör att den kontextuellt direkt hamnar på minuskontot. Runt Domkyrkoplatsen ligger sedan tidigare en samling byggnader som är vitt skilda i byggnadsår och arkitektur, men som ändå är en självklar ensamble. De knyts samman med mer eller mindre subtila material- och formreferenser till en mångtydig helhet.

Nykomlingen Domkyrkoforum gör det inte lätt för sig när hon slår sig ner i gruppen med sin väsensilda gestalt. Hon säger sig vörda platsen och relatera till landmärket, men åtbörderna är konstlade och preciosa. Hon accepteras med den kosmopolitiska stadens höga tolerans och får en chans att bevisa sig med tid.

Den tydligaste gesten är den trattliknande delen av hörsalen, som sträcker sig i en riktning i närheten av domkyrkans torn. Denna mer avancerade och avvikande form sätter fingret på fasadplåtarbetenas kvalitet och det är där Domkyrkoforum är som allra sämst. Bygget är en uppvisning i svensk inexaktitet. Den minimalistiska formens idé blir fullständigt massakrerad av byggarens bristande hantverksskicklighet och obefintliga yrkesstolthet. Plåt är klippt och bockad helt utan precision och konsekvens. Avtäckningar är utförda helt slumpmässiga och utan formmässig logik. En arkitektonisk skräckupplevelse i den lilla skalan.

Kort sagt: den arkitektur som är Domkyrkoforum är ett misslyckat och ofullgånget verk. Det är inte en värdig vinnare av Kasper Salin-priset.

*”Kasper Salinpriset 2012 tilldelas Domkyrkofo-
rum för ett djärvt arbetssätt som med poetisk preci-
sion resulterat i en övertygande helhet. Byggnaden har
en tydlig egen arkitektonisk identitet som samtidigt
lyckas underordna sig domkyrkan. Entrén mot Stora
Södergatan är starkt och självständigt formad som
aldrig tidigare i Sverige.*

*Lunds domkyrka har efter en långvarig process nu
fått det besökscentrum som valdes i en tävling redan
2004. Domkyrkoplatzen längs domkyrkans sydsida
har därmed fått ett helt nytt folkliv.*

*Likt ett collage flätar det nya Domkyrkoforum
samman de olika stadsrummen och de äldre befintliga
byggnaderna i kvarteret söder om domkyrkan. En
stor volym bryts ner till en skala som inte konkurrerar
med domkyrkan. Här ryms både besöksfunktioner,
kyrkans verksamhetsledning, konfirmander och mö-
teslokaler i två plan.*

*Besökaren rör sig från huvudentrén förbi en min-
dre atriegård, längs ett galleri som öppnar sig mot en
övertäckt större gård med kafé och fram till den bakre
utgången mot Domkyrkoplan. Det råder en obesvärad
stämmning och passerande slår sig ner, möts och samtalar.*

*Huvudentrén bryter igenom raden av gathus söder
om Domkyrkans huvudport längs Stora Södergatan
med en indragen plats täckt av ett frihängande skärm-
tak. Den spalt som har lämnats mellan skärmtaket
och fasaden ger en dramatisk utblick mot himlen över
entrén. Hörsalen ligger i den del som vetter mot Dom-
kyrkoplan. Dess skulpturalt uttrycksfulla fönsterkåpa
ger en lekfull anknnytning till Domkyrkan. Glasfasa-
den mot den inre atriegård som lämnats med öppen
himmel mot det befintliga korsvirkeshuset fångar
Domkyrkotornen i en reflex och dess indelning anslu-
ter till korsvirkets mönster.*

*Byggnadens material och uttryck speglar en ly-
hördhet för omgivningen och relaterar självständigt
till domkyrkans former. Väl genomarbetade detaljer
och rena taktyor i byggnadens inre ställs mot grova
och robusta material på ett övertygande sätt.”*

Juryns motivering är en ingenting mindre än en ka-
stastrof, och då bortser jag ändå från dess språkliga
nivå. Det mesta juryn uttrycker är direkt fel eller
rena missuppfattningar. Det börjar med att de tror
att entrén mot Kyrkogatan (som de tror heter Stora
Södergatan) är huvudentré. Förståeligt med tanke på
den arkitektoniska bluff denna fasad har blivit, men
juryn står nu med brallorna nere. Man kan med goda
skäl misstänka att juryn inte haft någon kontakt med
byggherren över huvud taget.

När juryn kommer in på byggnadens kontextuella
och materiella kvaliteter blir vi utsatta för rent orwell-
skt nyspråk: ”starkt och självständigt formad som ald-
rig tidigare i Sverige”; ”lyhördhet för omgivningen” och
”väl genomarbetade detaljer”. Yeah, right!

Det övergripande ansvaret för kvaliteten på och
utvecklingen av Kasper Salin-priset vilar naturligtvis
på Sveriges Arkitekter, som tillsätter prisets jury och
skall övervaka att prisets syften uppfylls. Det är en
gammal sanning att ett pris aldrig blir bättre än den
jury som delar ut det. För Kasper Salin-priset blir det
förhållandet tydligt, inte bara genom de personer
som utses till jury utan kanske mest genom hur det
lyser igenom att det inte finns några tydliga och ef-
fektiva instruktioner och statuter för juryns arbete.

En annan mycket viktig punkt i sammanhanget
är det ansvar som varje jury har inför de vinnare som
den utser. Juryn måste förstå att när man väljer och
utser en vinnare sätter man denne i en situation av
upphöjdhet och auktoritet, man utsätter vinnaren för
publikens och kritikens granskande, den situationen
är juryn ansvarig för. Juryn sätter en oförtjänt vin-
nare i en ytterst svår situation, som denne inte har
inflytande över eller har förtjänat. Detta måste varje
jury betänka. Att döma av de många gånger godtyck-
liga och icke trovärdiga nomineringar, vinnare och
hedersomnämningar som figurerar i svenska arki-
tektursammanhang är ytterst få jurys medvetna om
detta dilemma.

En av de mest erfarna kasper salin-prisjuryleda-
möterna Gert Wingårdh dristade sig att avslöja hur
diskussionerna i juryn gick tillväga i en intervju i Ar-
kitekten november 2009. Han avslöjade helt grund-
läggande kvalitetsmässiga meningsskiljaktigheter
mellan olika fraktioner i juryn det året, vilket också
speglar det märkliga resultat som de presenterade.

Med en mer kvalificerad utvalsprocess för juryn
(med tydliga kriterier för juryns sammansättning och
kompetens) och ett utvecklat principiellt stöd och
kriterier för väljandet av nomineringar och prista-
gare kan en högre nivå på prisets resultat säkerstäl-
las. Exempel på önskvärda resultat: att en pristagare
med fullständigt oantastbar arkitektonisk kvalitet
utses; att inget pris delas ut de år som någon sådan
inte kan konstateras; att bland de nominerade det
återfinns ett brett och komplext spektrum av exem-
pel på svensk arkitektur från det aktuella året; att det
är önskvärt att juryn presenterar minst en nominerad
varje år som inte tillhör årets mest frekvent publice-
rade byggnadsverk etc.

Ett väl utvecklat och kvalitetsmässigt högststå-
ende Kasper Salin-pris, som på ett professionellt och
medvetet sätt varje år publiceras och marknadsför
svensk arkitektur, skulle vara ovärderligt för arkitek-
turens sak både inom och utom landet. På samma
sätt förvärrar ett slarvigt och omedvetet förvaltad
pris situationen. En självklarhet, men som alla själv-
klarheter händer det inte av sig själv. Den som har
ansvaret måste agera medvetet och konsekvent för
att den önskade kvaliteten skall uppnås. Bollen lig-
ger hos Sveriges Arkitekter. ■

DOMKYRKOPLATSEN

HUVUDENTRÉ DOMKYRKOFORUM

ARKITEKTONISK FORM

Thomas Hellquist

Det mesta av nutida västerländsk arkitektur är gestaltfattig, monostrukturell och icke-narrativ. På vilket sätt den är allt detta ska jag förklara nedan.

Någon av de antika författarna skrev ungefär så här: ”De flesta hus är tysta, men det finns några hus som talar. Och så finns det några få som sjunger.” Citatet griper oss på flera plan. För det första förstår vi – tvärs över avståndet på tvåtusen år – direkt vad som åsyftas. Hus kan ha en klang, en melodi; de stämmer, de lever. Och vi kan alla minnas upplevda hus som sjöng - kanske Palladios basilika, Wahlmans Tjolöholm, Wrights Falling Water, Koolhaas konsthall eller någon egen, anspråkslösare favorit. För det andra är uttalandet empatiskt. Det vittnar om en inkännande relation, ett slags parallellitet mellan människa och byggnad. Det är ett synsätt med gammalt ursprung och parallelltanken är central också för andra kulturupplevelser än arkitektur. Den utgår från att vi berörs av det som på något vis liknar oss. Vad gäller arkitektur skiljer sig ett sådant synsätt från rationell modernitet där objekt och människa är åtskilda och byggnaden ses som ett verktyg, ett komplement till människan snarare än som en spegling av henne.

Empati innebär alltså i detta sammanhang att i byggnaden uppleva en form av liv. Den amerikanska konstteoretikern Susanne Langer ägnade hela sitt yrkesliv åt att försöka reda ut denna upplevelses ursprung. Hon definierade konstnärligt uttryck som en egenskap som speglade livsprocesser, och då framför allt växlingen mellan anspänning och förlösning som är så grundläggande för allt liv. Tänk på muskler som spänns, nerver som retas, lungor som vidgas, känslor som stegras och ebbar ut. Enligt henne bär den levande formen alltid på någon typ av återhållen eller frisläppt anspänning, och i den egenskapen känner människan igen sig. Filosofen Ludwig Wittgenstein var inne på samma tanke. Han skrev att den goda arki-

tekturen alltid har ”en oro under ytan”. Och omedvetet ger också vi i vardagslag, oavsett våra stilpreferenser och arkitekturteoretiska ståndpunkter, uttryck åt en liknande insikt när vi beskriver en byggnads form med adjektiv som ”spänningslös”, ”vital” eller ”död” eller varför inte ”vilande”, ”lugn” eller ”uppsluppen”.

Min tolkning är att den goda arkitekturen, alltså den som sjunger, bygger på en formens polaritet ungefär som elektrisk spänning bygger på laddningskillnad mellan en plus- och en minuspol. Klassisk arkitektur, som bygger på spänningen mellan det horisontella/vilande och det vertikala/växande, är ett välkänt exempel. Men det finns en för arkitekturen än mer grundläggande polaritet som kan skapa spänning i varje byggnad – ja, i varje formal komposition. Det är den mellan struktur och gestalt. Spänningen mellan dessa båda aspekter förmedlar närvaro av liv – det må vara från lättaste vibration till full sprängkraft – och den är i själva verket ett första och nödvändigt (fast inte alltid tillräckligt) villkor för att arkitektur ska vara bearbetad nog att förtjäna termen god kvalitet.

FIG. 1: TRADITIONELL KLASSICISM. HORISONTELLA OCH VERTIKALA DELGESTALTER SAMVERKAR TILL EN BÅDE VILANDE OCH VITAL HELHET. SAMTLIGA FOTO: TH

FIG. 2: VILLARD DE HONNECOURT SÖKER I SINA ”KONSTRUKTIONER” EN MER ELLER MINDRE DOLD STRUKTUR BAKOM VARJE GESTALT (CA 1235).

FIG. 3: ALBRECHT DÜRER: PROPORTIONSSTUDIE (CA 1513).

STRUKTUR KONTRA GESTALT

Samtida hjärnforskning pekar på hjärnans förmåga att uppleva olika dimensioner i omgivningen. Den flera decennier gamla upptäckten om hjärnans två halvor och dess arbetsfördelning pekar på skillnaden i vänstra hjärnhalvans fokus på ordning, samband, logik, språk och den högra på helheter, intuition, känslor, kreativitet.

Vad gäller det polära paret struktur/gestalt, så används ju båda begreppen ibland som synonymer till form. Jag tror att man bör se struktur/gestalt som två olika aspekter av form – som möjliga läsningar av form. Att se strukturen är att se relationen mellan delarna. Att se gestalten är att se helhetsfiguren, volymen, siluetten. Vi kan antingen ha struktur-glasögonen eller gestalt-glasögonen på oss – och vi kan blixtnabbt byta glasögon. Arkitekten Villard de Honnecourts teckningar från 1200-talet visar hur väl man visste på de gotiska katedralernas tid att varje formal gestalt också dolde en formal struktur. Eller att parallellt med varje formal gestalt finns också en formal struktur.

Den som lär sig teckna inser snart detsamma när han får tillägna sig tekniken att bygga upp figurer på ett sätt som känns igen från skisser av till exempel renässanskonstnären Albrecht Dürer.

Det intressanta är att dessa två aspekter av form helt stämmer överens med den skillnad som de båda hjärnhalvorna representerar. Och eftersom de båda hjärnhalvorna normalt samarbetar upplever vi ofta formen samtidigt som struktur och som gestalt. Men vi kan som sagt också välja att fokusera den ena aspekten – eller den andra. Och vi kan också labore-ra med att pendla mellan synsätten. Vital eller levande formal kan i själva verket förstås som en formal komposition som stimulerar en växelvis uppfattning av de båda.

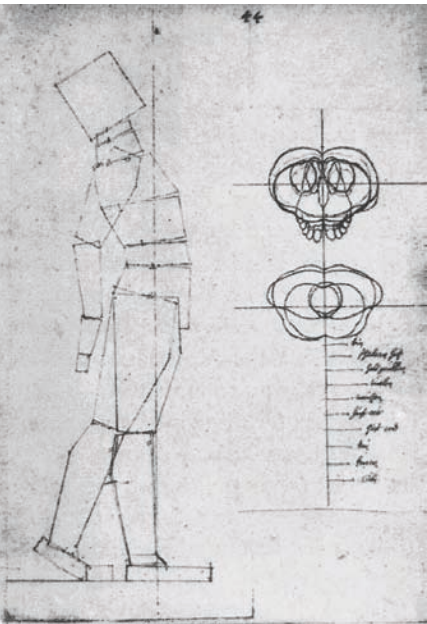

FIG. 4: ENTRÉFASADEN PÅ CARL BERGSTENS STADS-
TEATER I GÖTEBORG, 1934.

I enkla geometriska former som till exempel kuben sammanfaller gestalt- och strukturaspekten. Den enkla geometriska formen kan därför ibland upplevas som "död." Men ju mer artikulerad formen är, desto tydligare tenderar skillnaden mellan struktur och gestalt att bli. Som illustration kan man jämföra Stadsteatern i Göteborg av Carl Bergsten (1934) med universitetsbiblioteket i Dresden av Ortner & Ortner (2002). Byggnaderna är ungefär lika stora och båda är till sin gestalt en enkel parallelepiped – men där stan-
nar likheten.

Bergstens byggnad är strukturerad på flera nivåer. Först urskiljer vi tre horisontella delar staplade på varandra - sockelvåning, kolonnad och överst en stor muryta med små öppningar. Vid en närmare titt ser vi att kolonnvåningen inte går ända ut i högra/södra hörnet; där kliver istället en del av ovanliggande muryta ner och ifrågasätter tredelningen. Här uppstår en spänning mellan två läsningar: å ena sidan den strukturella staplingen i tre våningar, å andra sidan kolonnvåningen som delgestalt, förskjuten och ställd framför muren. Dessutom bjuder fasadkompositionen på fler formala spänningmoment. Kolonnadens indelning i par där kolonn står bredvid kvadratisk pelare skapar en rytmisk rörelse som tillsammans med skärmtak och asymmetrisk fönsterplacering ger fasaden en riktning mot norr och runt hörnet. Fasadens två karyatider vrider också ansiktena åt samma håll – och illusionen skapas att huset är på marsch ner för Avenyn. Så har Bergsten gett byggnaden liv genom spänningen mellan den vilande helhetsgestalten, den gäckande tvetydiga strukturen och den riktade gesten.

Ortner & Ortners bibliotek är medvetet strukturerad som en monolit. Det vill säga att struktur och gestalt sammanfaller för att skapa upplevelsen av en abstrakt geometrisk figur; av byggnaden som

ett rent block. Ingen polaritet struktur/gestalt eftersträvas. Det innebär att strukturen står i ett passivt förhållande till helhetsgestalten och byggnadskroppen i sig framstår som just – spänningslös. Den laddning som ändå finns i arkitekturen kommer ur spelet mellan de stora slutna fasadpartierna och de få smala håltagningarna. På "hålkortsfasaden" som utgör byggnadens enda indelning har likformiga öppningar fördelats över ytan enligt ett mönster som tycks både maskinmässigt exakt (på samma baslinje) och slumpmässigt utspritt. Öppningarna har grupperats i en, två eller tre enheter. Men grupperna tycks utan system och deras placering bidrar inte till någon bestämd rytm och därmed inte heller till riktning eller rörelse. Byggnadens entréfasad har ett dörrhål, men inte heller det ändrar den statiska helhetskaraktären.

FIG. 5: KARYATIDENS HUVUDVRIDNING RIMMAR MED OCH
FÖRSTÄRKER DEN RIKTNING SOM ÄR BYGGNADENS – OCH
PLATSENS.

FIG. 6: PARKFASADEN PÅ ORTNER & ORTNER'S BIBLIOTEKS-
BYGGNAD I DRESDEN, 2002.

OBJEKT KONTRA RUM

Ett annat centralt begreppspar inom arkitekturen är objekt/rum. Fråga lekmän till exempel vad de tycker om en gata och du får svar som att husen är fina eller fula. Så även om samma personer på andra frågor direkt svarar att husen är objekt och att gatan är ett rum, så kan de ställda inför en arkitekturupplevelse ha svårt att skilja dem åt. Objekt och rum skapar ju varandras gränser, de är ömsesidigt beroende och definierar varandra. Som professionella särar vi dock på dem. Också detta begreppspar par kan ses som knutet till hjärnhalvorna – objektet i vänstra halvans strukturella förståelse och rumsupplevelsen till högra halvans helhetskonception. Det vi normalt kallar "spatial förmåga" omfattar förmågan att förstå och behandla relationen objekt/rum – och den tycks riktigt nog vara placerad i pannloben och omfatta hjärnans båda hälfter.

Vi kan alltså ta på oss rums-glasögon och sedan byta till objekt-glasögon. Och framför allt kan vi i våra byggnader välja att lyfta fram objektkaraktären alternativt rums känslan – levande arkitektonisk form kräver ett skickligt spel med båda.

Liksom med relationen struktur/gestalt så ökar chansen att ett arkitektoniskt verk upplevs som vitalt om det mellan det objektmässiga och det rumsliga finns en spänning. Ett starkt objekt – säg en takkrona – kan samla ihop, framhäva och behärska ett rum på ett sätt som förstärker själva rumsupplevelsen. Men samma objekt kan också ta död på ett rum om rummet i sig självt är svagt och oartikulerat. Takkronan kan behöva markerade väggar som håller den på plats, rummet kan behöva takkronan som förtätande fokus.

Och en byggnad kan göra effekt som karaktärsstarkt objekt – men den blir intressantare om den också skapar olika rumsliga sammanhang genom vilka den kan upplevas. Ortner & Ortner's bibliotek

är ett tydligt objekt. Men byggnaden saknar varje ansats till att bilda rum utanför sig själv. Arkitekturen gör föga skillnad på entréfasad och parkfasad. Entrén utgörs av ett mindre dörrhål – här finns ingen utsträckt trappa, inget skyddande tak, ingen vinklad eller överhängande del, ingen partiell öppning i fasaden – ingen gest mot väderstreck, landskap eller grannbebyggelse. Parkfasaden riktad mot en offentlig plats är lika renskuren och saknar helt ingång. En sådan formal stumhet är särskilt olycklig när det rör sig om en publik byggnad.

I ett av Aula Magnas entrérum i Frescati har Ralph Erskine lyckats skapa en spänningsfull relation mellan objekt och rum: å ena sidan tycks rummet tränga in mot och deformera byggnaden; å andra sidan präglas själva entrérummet starkt av byggnadens materiella tyngd och vertikalitet.

FIG. 7: SYDSIDANS ENTRÉ TILL AULA MAGNA AV RALPH
ERSKINE, STOCKHOLM 1997.

Hur åstadkommer man då det där jämbördiga och samtidigt spänningsfyllda förhållandet mellan struktur och gestalt och mellan objekt och rum? Jag tror att med undantag för benådade ögonblick av intuitivt skapande så finns inga genvägar. Man måste fokuserat bearbeta relationen mellan de polära paren på var och en av de nivåer som formarbetet omfattar. Och arkitektonisk form kan sorteras upp i de tre grundläggande nivåerna gestikulation, artikulation och narration.

Termen gestikulation är gammal. Redan filosofen Immanuel Kant använde den om skulpturen som konstform. Det handlar om gesten, rörelsen. Inom arkitektur gäller frågan: Vad gör byggnaden som kropp? Dagens i huvudsak minimalistiska arkitektur utgörs av enkla geometriska volymer – ofta en skivklädd låda med enkel eller pixlad fönstersättning som biblioteket i Dresden. Som gest är en sådan byggnad oftast passiv. Men också en låda kan bära på en gest: den kan ligga eller stå, den kan sträcka sig åt ett håll eller ta spjärr eller luta sig mot omgivningen, den kan gräva ner sig eller resa sig på tå. Det här är grundläggande formala egenskaper som låter människan – ofta undermedvetet - förstå sin omgivning genom att föremålen speglar hennes egna kroppsliga erfarenheter. Som vi såg finns i exemplet Stadsteatern i Göteborg en aktiv gestikulation - en rytm som resulterar i riktning och rörelse.

Artikulation handlar om hur byggnadens delar är sammansatta; hur den är komponerad. Artikulationen kräver ett konstnärligt skolat öga. Delvis är den knuten till gesten. En horisontell pekande gest behöver till exempel följas upp i utformningen av tak, takfot, fönstersättning och materialfogar. Görs artikulationen med känsla och omsorg så träder byggnaden fram som spänningsfylld och vital – som ”levande”. Utvecklad artikulation leder ofta till att lådan inte ses som bara låda, utan blir till en intresseväckande byggnad vars former, volymer eller skikt står mot varandra på ett mer eller mindre intrikat sätt likt Göteborgs stadsteater. Traditionellt har i olika kulturers arkitektur husets konstruktiva system spelat en central del i artikulationen. Om konstruktionen är synlig – och alltså redovisar hur byggnaden är sammansatt – blir den en naturlig startpunkt för formal artikulation också på detaljnivå. I dagens byggande är däremot som regel de konstruktiva delarna dolda av isolering och ytskikt. Därför måste arkitekten hitta andra startpunkter för artikulationen. Under 2000-talet har fasadskivan dominerat, ordnad i mer eller mindre mångfärgade textil-liknande mönster och likt ett skinn spänts om byggnadsvolymen. Bristen på kroppslighet och tredimensionell artikulering upplevs emellertid ofta som stumhet, stelhet och livlöshet.

Narrationen handlar om vad byggnaden berättar. Hus utgör ram för mänskligt liv och därmed blir de också uttalanden om hur livet kan eller bör levas. Volymer och rums organisering och utformning uttrycker

vår människo-, livs- och samhällssyn. Så blir arkitekturen en berättelse om ett idealt sätt att vara: välordnat, informellt, auktoritärt, spontant, lugnt, lekfullt. Göteborgs stadsteater berättar om synen på kultur år 1934: att den sågs med viss högaktning, tillförde festlighet och var förankrad i en klassisk tradition, som dock höll på att omprövas. Budskapet förmedlas bland annat genom asymmetrin och den synkoperade kolonnaden, och det förstärks genom materialval, dekorativa accenter och symboler.

Den viktigaste berättelse som en byggnad kan förmedla är dock nästa alltid den om ”platsen”. Varje plats är unik – och det bör också byggnadens svar på platsen vara. Så kan arkitektur hjälpa oss att se och förstå platsen. Stadsteatern i Göteborg utgör vägg i Götaplatsens stadsrum. Teatern ligger mellan Avenyns långsträckta paradriktning och det tvärställda, upphöjda Konstmuseet, till vilket den fungerar som fristående flygel. Fasadartikulationens rörelse från söder till norr speglar just detta läge och förtydligar platsens dynamik.

I dagens byggande tycks finnas en förkärlek till ”kontrasten” – det spännande nytillskottet som avviker från platsens ordning och gestalt. Men tvångsmässiga stilbrott riskerar alltför ofta att slå sönder en plats snarare än att utveckla den. Platsen är inte arkitektens, den är allas - och arkitekten måste ha den sociala kompetensen att föra berättelsen vidare bortom den banala kontrasten.

MATRIS FÖR FORMARBETE

Resonemanget kan sammanfattas i en matris som beskriver centrala element i arkitektonisk form. Matrisen tar i beräkning att struktur/gestalt och objekt/rum är aspekter av form som kan och bör bearbetas på olika nivåer. Matrisen illustrerar också att det kan råda ett spänningsförhållande inom de båda polära paren och att ett vitalt verks uttryck kan förstås som en rörelse mellan polerna. Matrisen kan fungera både som en checklista i designarbetet, en hjälp att komma vidare om man kört fast, och som ett analysredskap att öka förståelsen för arkitektonisk form och att underlätta samtal om form.

Att uttala sig om form – och i synnerhet om hur form kommer till, om själva skapelseprocessen – är erkänt vanskligt. För det första innebär det ett översättningsarbete från ett medium till ett annat, och där det beskrivande ordet aldrig kan täcka in alla de nyanser som finns i formvärlden: språket är helt enkelt för trubbigt. För det andra lever vi i en tid av kulturrelativism där varje privat uppfattning ges samma giltighet och där alla nivåer på kvalitetsskalan likställs som uttryck för olika ”tycke och smak”. Ändå, eller snarare just därför, är det sökande samtalet om arkitektonisk form nödvändigt att föra. Utan ett kritiskt – och självkritiskt – samtal om arkitekturens utveckling riskerar arkitektkåren att hamna i ett intellektuellt och

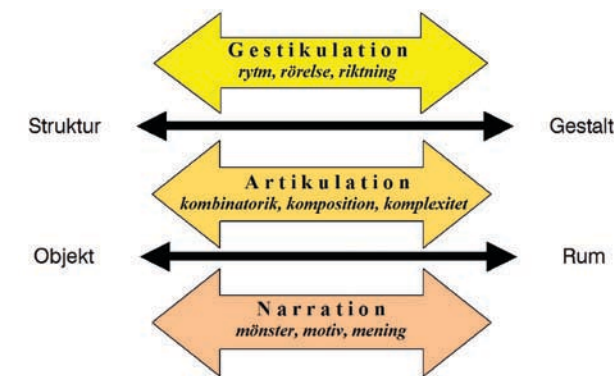

FIG. 8: MATRIS ÖVER ARKITEKTONISK FORM

konstnärligt vakuum med oreflekterat anammande av vad som just nu syns i de internationella magasinerna.

Arkitekten riskerar också att istället för att vara en aktiv skapare av sin tids kultur reduceras till illustratör av andra yrkesgruppers – idag främst ekonomers och teknikers – drömmar. Men i den arkitektroll som trots allt fortfarande förmedlas som ideologisk förebild ingår att arkitekten aktivt deltar i samhällsbygget. Kanske gör vi det bäst idag genom lyhördhet inte bara mot nya och bredare grupper i samhället – utan också mot oss själva? Vad vill vi egentligen att våra byggnader ska berätta? Att arkitekturen passivt fogat sig i de tekniska lösningar och ekonomiska kalkyler som för stunden beräknades ge byggföretagen störst vinst? Eller att arkitekturen via självständig analys och konstnärligt formspråk blev pådrivare av ny teknik och ny ekonomi?

VÅGA VITALISERA

Med vilken estetik är det då framtidens miljöer behöver? Kan matrisen vara till hjälp också i sökandet efter nyskapande arkitektur? Låt oss testa.

En rimlig tolkning av termen nyskapande är något som skiljer sig från det som skapas idag, något som tillför idag icke-existerande kvaliteter. Om man som i Arkitektur Stockholm upprepat efterfrågar en nyskapande – det vill säga annorlunda – arkitektur, så ger man också uttryck åt en längtan efter något som saknas i nutida miljöer. Vad gäller vår tids arkitektur, så bygger den till största delen på en eller ett par enkla geometriska volymer, en okomplicerad struktur och stark objektverkan. Det innebär att nutidens arkitektur inom alla tre nivåerna har ett formalt spektrum som befinner sig i matrisesens övre och vänstra del. En nyskapande arkitektur skulle alltså förutsätta en förskjutning nedåt och åt höger i matrisen. Vad innebär då detta översatt till konkret form på husen?

Byggnader skulle vara tydliga i sin gest och göras mer artikulerade i volym, fasad och rum. Det betyder att byggnadskropp och fasad skulle bestå av flera delgestalter i olika skala och i sin komposition tydligare svara mot såväl läge, landskap, gata eller kringbebyggelse som mot människornas behov av orientering och igenkänning. Utformningen av byggnadens element skulle sträva mot både det gestaltlika – dvs en avslutad, distinkt figur – och mot det rumsliga, dvs en inbjudande, inkluderande byggnadsform. Fasaderna skulle genom ökat antal delgestalter och ökad detaljeringsgrad ge möjlighet till en större mångfald av karaktärer och stämningar i stadsbilden och då tydligare kunna berätta om byggnadens och platsens särart. ■

FIG. 9: SAMTIDA HÖGT RESPEKTERAD ARKITEKTUR AV RESPEKTIVE WHITE, WINGÅRDHS OCH HENNING LARSEN. LIGGER SAMTLIGA ALLTFÖR LÅNGT UPP OCH ALLTFÖR LÅNGT TILL VÄNSTER PÅ FORMMATRISEN? ALLTFÖR GESTALTFATTIG, MONOSTRUKTURELL OCH ICKE-NARRATIV?

DET NYA LORT-SVERIGE

Mikael Askergrén

Det var väl i Vilgot Sjömans ”Jag är nyfiken gul” (1967) som Lena Nymans pappa helt ogenerat ställde sig att pissa i diskhon i köket, rakt framför ögonen på måttligt roade familjemedlemmar. Ett målande exempel på den misär som inte bara Lenas (fiktiva) familj levde i, utan även alla de familjer som (i verkliga livet) också bebodde gamla nedslitna sekelskifteshus, och som då i det sena 1960-talet också fortfarande saknade både toalett och bad i den egna lägenheten. Klart farsan pissar i diskhon när det är kallt ute, och särskilt kallt ute på gårdens torrdass.

Detta slags omedelbara och påtagliga boendemisär har tack och lov byggts bort sedan dess. Ingen ställer sig väl längre att pissa i diskhon bara för att det är litet kallt ute. Inte ens när det redan är upptaget i badrummet: alla större lägenheter som byggs i vårt land förses ju med en extra gästtoalett, eller hur?

Nej, faktiskt inte. Inte längre, vill säga: för tio tjugotrettio år sedan var två toaletterum fortfarande ett ”måste” i varje nybyggd fyrrummare. Det var ”omöjligt” att få bygglov för (och framförallt statliga lån till) att bygga fyrrummare med bara en enda toalett i hela lägenheten. Bostadsbyggandet var fortfarande hårt reglerat – och det var just i steget från trea till fyra, från två sovrum till tre sovrum, som arkitekter och bostadsforskare och bostadspolitiker kunde enas om att man kunde, och borde, ja rentav *måste* ställa krav på en extra toalett – för de boendes anständighets och bekvämlighets skull.

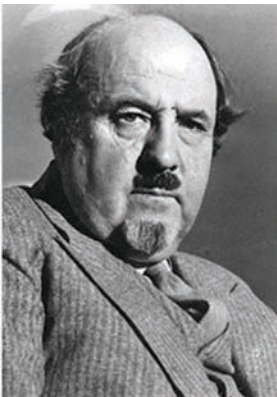
Men det kravet finns inte kvar idag. Regelverket har ”förenklats” sedan dess, och idag (2013) byggs det faktiskt i Stockholm helt nya hyresrätter om fyra rum och kök med bara ett badrum. Jag repeterar: *med bara ett badrum*. Exempelvis de hyresrätter som snart står färdiga i Kv. Pendlaren vid Älvsjö pendeltågsstation i Stockholms södra förorter.

SNUSK OCH SNASK

Och så här föreställer jag mig familjelivet vid Älvsjö pendeltågsstation när de nya hyresgästerna väl flyttat in:

Tonårssöner och tonårsdöttrar som låser in sig i lägenhetens (enda) badrum för att – på tonåringars vis – duscha i timtal. Familjefäder som så småningom blir pissnödiga och ställer sig att irriterat bulta på badrumsdörren för att bli insläppta – förgäves. Familjefäder som därför *åter* är hänvisade till att pissa i diskhon i köket. Men inte, som förr i tiden, för att man är fattig, inte för att man bor i en omodern rivningskåk med torrdass på gården, utan helt enkelt för att det så ofta redan är upptaget i lägenhetens enda badrum.

Och till råga på allt är det fråga om lägenheter med så kallad öppen planlösning. Så när pappa står och pissar i kökets diskho, då gör han det i Älvsjö rakt framför ögonen på stackars mamma i tevesoffan bara ett stycke bort i den öppna planlösningens ”gemensamma kök-var dagsrum”. Snuskigt, rent ut sagt. Det tycker inte bara mamma i tevesoffan i Älvsjö: stackars Ludvig ”Lubbe” Nordström, han med den legendariska reportageboken ”Lort-Sverige” (1938), han roterar i sin grav.

FAMILJEBOSTÄDER

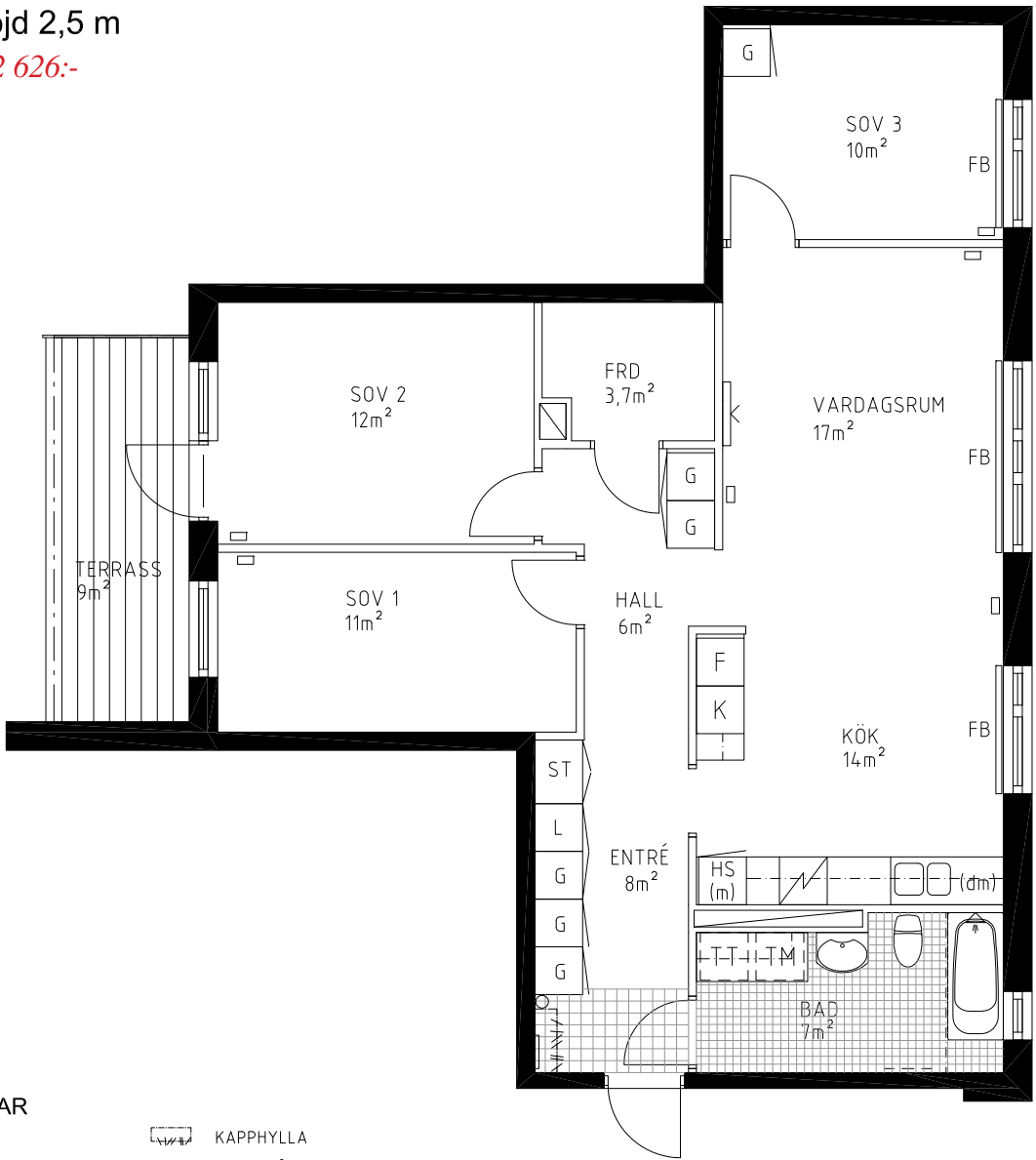
ÄLVSJÖ, PENDLAREN 1
PENDLARGATAN 4

4 RUM OCH KÖK

yta ca 91 m²
rumshöjd 2,5 m

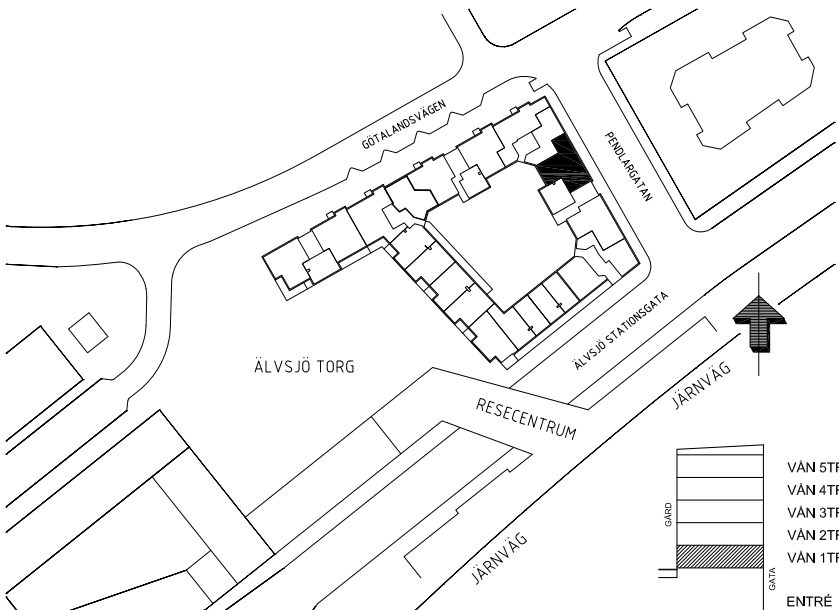
Hyra: 12 626:-

LÄGENHET 61, vån 1tr

FÖRKLARINGAR

G	GARDEROB	KAPPHYLLA
L	LINNESKÅP	KS KLÄDSTÅNG MED HYLLA
ST	STÄDSKÅP	ELC.SKÅP
G	G/L/ST MED SKJUTD.	PLATS FÖR PLATT-TV
---	HANDDUKSTORK	MULTIMEDIAUTTAG (UNG. PLACERING)
TM	PLATS FÖR TVÄTTMASKIN	BRANDSLÄCKARE OCH -FILT
TT	PLATS FÖR TORKTUMLARE	
TP	PLATS FÖR TVÄTTPELARE	
B	BADKAR	GOLV
B	PLATS FÖR BADKAR	EKPARKETT
K/F	KYL/FRYS	KLINKER
K	KYL	VÄGGAR
F	FRYS	BETONG
S	SPIS MED HÄLL	GIPS
HS	HÖGSKÅP	FÖNSTER
(dm)	PLATS FÖR DISKMASKIN	FB FÖNSTERBÄNK PÅ KONSOL
(m)	PLATS FÖR MICROVÅGSUGN	BRÖSTNING (OM EJ ANNAT ANGES): - VISTELSERUM 750 MM - BADRUM 800 MM
		OVANFÖRLIGGANDE BALKONG

Men varken arkitekten, byggherren eller stadsbyggnadsnämnden i Stockholms stad har brutit mot någon lag i Kv. Pendlaren i Älvsjö. Lort och snusk i boendet är inte (längre) olagligt i Sverige.

Ett nytt slags boendemisär är på väg att etableras som godtagbar hygienstandard i vårt land. Och inte längre bara för de fattiga, utan denna gång även för de relativt välbeställda. I helt nybyggda hus. I lägenheter som folk förväntas betala skyhöga nybyggnadshyror för. Och inga protester hörs mot detta, vad jag vet. Svenskarna knorrar ofta över höga hyror, men knorrar inte över sänkt hygienstandard i nybyggena.

VI SVENSKAR OCH VÅRA TOALETTVANOR

Svenskarna verkar således vara och förbli ett särdeles snuskigt och snaskigt folk – Lubbe Nordströms alla ansträngningar till trots, och den svenska socialdemokratins forna hegemonis alla experiment med social ingenjörskonst i stor skala till trots: om inte pappa staten med lagar och regelverk tvingar, eller med subventioner lockar och uppmuntrar svensken till en ”bättre” livsstil, om svensken ges total ”valfrihet” i boendet, då väljer svensken (åter) bort bekvämligheten med flera toaletter i en och samma bostad.

Svensken skäms inte att i sin helt nybyggda lägenhet hänvisa sina hembjudna gäster till en toalett vars dörr vetter rakt mot den matplats där alla andra hembjudna middagsgäster sitter och tittar på. (Den gamla Byggnormen krävde ju på sin tid att en toalettdörr skulle vetta mot hall eller annat neutralt utrymme.)

Svensken tvekar inte heller att gå på restaurang och betala en hisklig massa pengar för krogmat och krogspit, och lägga till drinks på det dessutom, trots att kundtoalettens dörr vetter rakt mot restaurangens matsal och alla restauranggäster. Är det verkligen förenligt med en förstklassig restaurangupplevelse att behöva sitta och reflektera över vem som går på toaletten, när, hur ofta, och hur länge?

DEN NYA ”ÅSIKTSFRIHETEN”

Parallellt med regelverkets reformering har slagord som ”förenkling” och ”valfrihet” trummats in i oss. Tidigare oomkullrunkeliga politiska principer har reducerats till inbördes godtyckligt utbytbara ”åsikter”. ”Åsikten” att det *inte* är okej med bara ett badrum i en fyrrummare (för att det är oanständigt och snuskigt) står mot ”åsikten” att det *är* okej (för att det är lagligt). Och det som ”bara” är en politisk åsikt (i det här fallet ”Bort med snusk och snask!”) väger i slutändan aldrig tyngre än beskedet om vad denna ”åsikt” kostar i kronor och ören att förverkliga. Det visar sig därför alltid (och föga förvånande) att det valfrihetsutrymme som de senaste decenniernas avregleringar inneburit i slutändan

alltid och enbart utnyttjas ”nedåt”. Aldrig ”uppåt”. ”Uppåt” kostar ju mer pengar.

Vad göra? Skall pappa staten åter ta tag i att försöka uppfostra svensken till att efterfråga en högre hygienstandard i boendet? Medelst storskaliga folkbildningsinsatser försöka uppfostra svensken till mindre underklassighet, mindre bonnighet och mindre tölpaktighet? Kanske pappa staten (åter) måste gå in med *subventioner*, med generösa statliga lån eller dylikt, eller ett nytt ROT-avdrag, som aktivt uppmuntrar till att det byggs *fler* badrum i våra nya bostäder?

Eller skall man inte göra något alls åt denna nedåtstandartrend? Skall pappa staten inte lägga sig i sådana saker alls? (Jag syftar på när överheten avstår från att subventionera ett eller annat av *ideologiska* skäl, inte av ekonomiska skäl.)

MINSANN INGEN TRIST REVISORSTYP

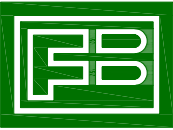
Oavsett var på den politiska värdeskalen man befinner sig i denna fråga – i vilken utsträckning överheten skall detaljstyra över de val vi gör i våra privatliv – faktum kvarstår: den som i sin dagliga gärning som tjänsteman på ett stadsbyggnadskontor eller en länsstyrelse helst skulle vilja bedriva ett slags praktisk och progressiv bostadspolitik på jobbet får inte längre något stöd i lagen eller regelverket för en sådan ambition.

Och den bostadspolitiskt engagerade, progressive tjänstemannen beklagar förstås denna utveckling – allt längre och längre bort från den gamla goda tidens radikala, altruistiska, världsförbättrande sortens stads- och bostadsplanering.

Men det finns samtidigt förmodligen bland den bostadspolitiskt engagerade, progressive tjänstemannens många kolleger en och annan myndighetsutövande planarkitekt som verkligen gillar att regelverket inte är lika precist och entydigt som förr i tiden.

Då får ju Du som enskild tjänsteman mer makt och mer att säga till om. Och det vill Du ju ha. Du vill ju som planarkitekt inte bara sitta och mekaniskt slå upp alla färdiga svar i en stor och tung och helt entydig regelbok som bara lämnar ett absolut minimum av utrymme för improvisation (som på 1970-talet). Du vill ju vara mer ”kreativ” på jobbet. Du vill ju ha ett ”konstnärligare” jobb än så. En entydig och monolitisk regelbok gör jobbet ”tråkigt” för Dig – medan en djungel av vagt formulerade lagar, förordningar, föreskrifter och råd som ingen enskild instans eller auktoritet verkar ha full uppsikt över gör jobbet som planarkitekt ”öppnare”, ”roligare”, kanske ”skoj” rentav.

Du tänker kanske så här: ”Man är väl ingen trist revisorstyp heller. Det är kul att jag som planarkitekt idag kan engagera mig mer i design och färg och form på detaljnivå än jag kunde förr i tiden. Istället för att

FAMILJEBOSTÄDER

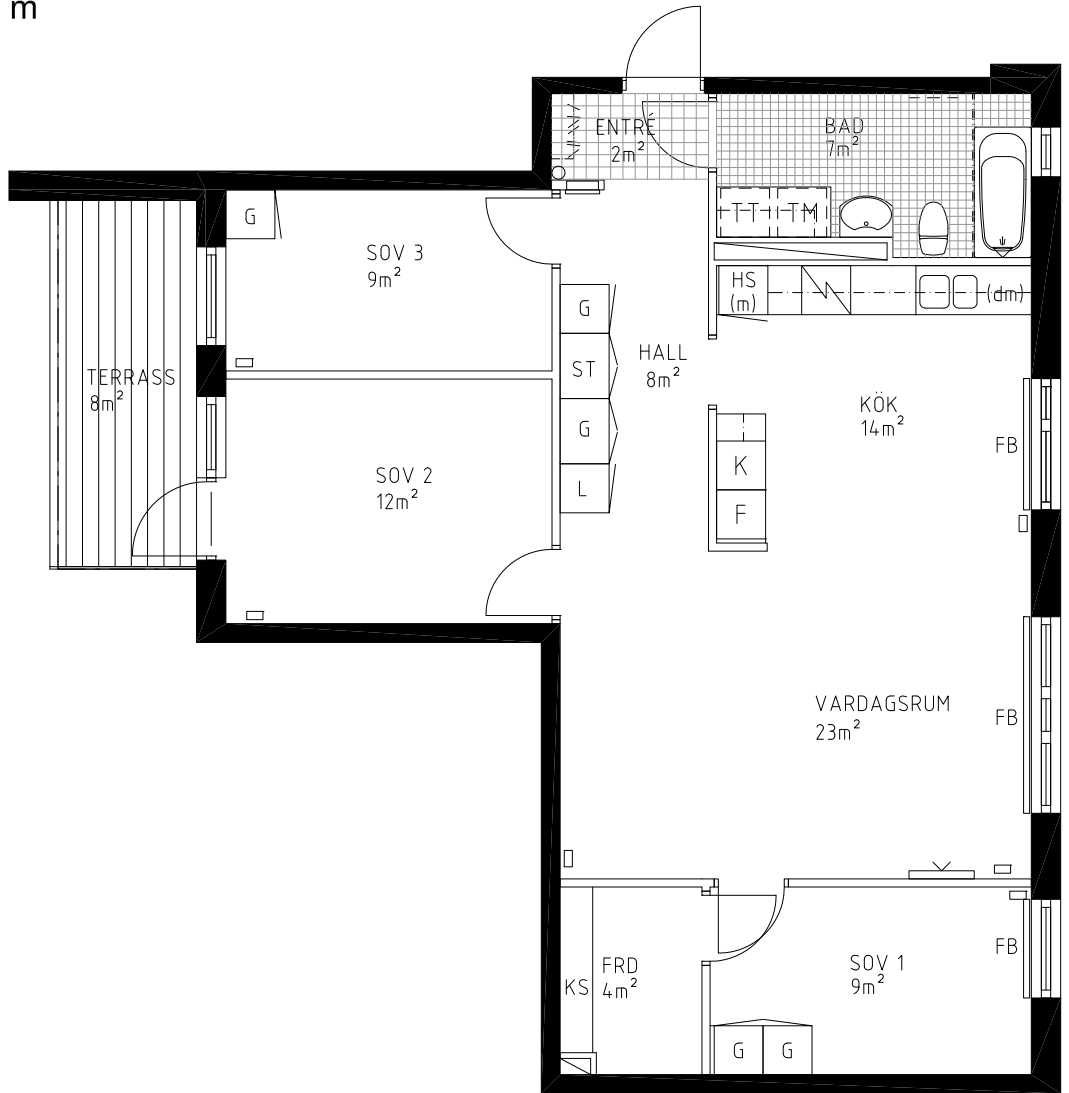
ÄLVSJÖ, PENDLAREN 1
PENDLARGATAN 4

4 RUM OCH KÖK

yta ca 91 m²
rumshöjd 2,5 m

Hyra: 12 626:-

LÄGENHET 59, vån 1tr

FÖRKLARINGAR

	GARDEROB		KAPPHYLLA
	LINNESKÅP		KLÄDSTÅNG MED HYLLA
	STÄDSKÅP		ELC.SKÅP
	G/L/ST MED SKJUTD.		PLATS FÖR PLATT-TV
	HANDDUKSTORK		MULTIMEDIAUTTAG (UNG. PLACERING)
	PLATS FÖR TVÄTTMASKIN		BRANDSLÄCKARE OCH -FILT
	PLATS FÖR TORKTUMLARE		GOLV
	PLATS FÖR TVÄTTPELARE		EKPARKETT
	BADKAR		KLINKER
	PLATS FÖR BADKAR		VÄGGAR
	KYL/FRYS		BETONG
	KYL		GIPS
	FRYS		FÖNSTER
	SPIS MED HÄLL		FÖNSTERBÄNK PÅ KONSOL
	HÖGSKÅP		BRÖSTNING (OM EJ ANNAT ANGES):
	PLATS FÖR DISKMASKIN		VISTELSERUM 750 MM
	PLATS FÖR MICROVÅGSUGN		BADRUM 800 MM
			OVANFÖRLIGGANDE BALKONG

0 1 2 3 4

YTOR PRELIMINÄRA

RÄTT TILL ÄNDRINGAR FÖRBEHÅLLES

LÄGENHETSBLAD 2012-09-21

bara sitta och kontrollera att badrummen och utomhusramperna är handikappvänliga. Jag vill ju vara med och skapa arkitektur. Jag vill ju vara med och rita hus. Och det får jag numera.”

Får och får, förresten. Du tar Dig den rätten, och det nya regelverket gör det fullt möjligt för Dig som myndighetsutövare att ta Dig den rätten.

Så vem bestämmer i slutändan var gränsen faktiskt går mellan vad man ”får” och vad man inte ”får” göra numera? Utan en entydig regelbok är det i sista hand Du i Din egenskap av myndighetsutövare som bestämmer det. Du får i sista hand alltid rätt, i kraft av ditt ämbete. Praktiskt inte sant, för en makthavare.

Och just Du (om än inte alla av dina kolleger) gillar förmodligen ”valfriheten” och det numera vagt formulerade regelverket också av det skälet att vagheten i skrivningarna gör det svårt att ställa Dig till svars i efterskott – till exempel för dåligt omdöme i hanteringen av en eller annan bygglovsansökan, eller för den delen, i förekommande fall, för *dålig smak* i samband med planerandet av hela stadsdelar.¹

AVSLUTNINGSVIS

Förresten, avslutningsvis, *om det är sant* att det under 1900-talet fanns ett starkt kausalt samband mellan altruistiska arkitekters världsförbättrariver (å ena sidan) och originalitetsbesatta arkitekters banalitets-skräck (å den andra), och *om det också är sant* att ”något har hänt” de senaste tio femton åren, och att altruismen numera, i det begynnande 2000-talet, inte längre framstår som det självklara idealet för alla som sysslar med arkitektur och samhällsplanering (vilket jag resonerat utförligt kring i min artikel i det förra numret av denna tidskrift²), då borde vi överallt omkring oss, i allt som byggs, se allt färre uttryck för neurotiskt laddad banalitets-skräck, inte sant – i samma takt som det altruistiska världsförbättraren-gagemanget avtar, nämligen.

Och det låter ju bra och hälsosamt för arkitektkåren och för arkitekturen på många sätt. Banalitet är bra. Originalitet till varje pris är överskattat. Neuroser bör undvikas.

Men (och det är ett viktigt ”men”) därmed inte sagt att det minskande altruistiska engagemanget i kåren på senare år också förklarar varför svenska arkitekter av idag inte bara verkar helt ointresserade av generella boendekvaliteter (ta det där med toadörrar som så ofta vetter direkt mot matplatser och vardagsrum i nybyggda lägenheter numera), utan dessutom verkar helt oförmögna att åstadkomma lika *vackra* bostadsplaner som i de svenska 1930-, 1940-, 1950-, 1960- och 1970-talen:

Varför skulle en arkitekt med ens strunta i att lösa bostadsplaner väl, bara för att han inte längre, som för femtio eller hundra år sedan, ritar och bygger bostäder mest åt medellösa arbetarfamiljer? Även en

rik beställare har väl nytta och glädje av en bostad med god, kanske rentav *vacker* planlösning. Även en rik beställare har väl nytta och glädje av en dräglig hygienstandard. (Det vill säga minst en extratoalett – för besökare och gäster, om inte annat. Och med en toalettdörr som vetter mot hall eller annat neutralt utrymme.) Och så vidare.

Nej, att man i arkitektkåren inte längre identifierar sig med det förra seklets altruister och världsförbättrare har knappast med saken att göra. Det ligger närmare tillhands att förklara den svenska stads- och bostadsplaneringskonstens förfall på ett numera mycket *slarvigt* förhållningssätt inom kåren till begrepp som ”kreativitet” och ”konstnärlighet”. Ett *slarvigt* förhållningssätt till att ha ”skoj” på jobbet.

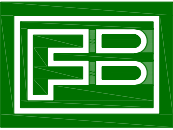
Att vilja vara ”kreativ” eller ”konstnärlig” betyder ju inte alls att man med ens kan tillåta sig att vara ”slarvig.” Det är inte samma sak. Konst är inte ”slarvig.” Konstnärer är inte ”slarviga.” Konst är alltid på fullt allvar, på liv och död rentav, och inte ”på skoj”!

Nej, bort med slapp och slarvig ”konstnärlighet”, och fram för fler trista revisorstyper på landets stadsplane- och stadsbyggnadskontor.

Och, bort med snusk och snask, och fram för nya, bostadspolitiskt motiverade, hygienstandardhöjande, skattefinansierade *subventioner* i svenskt bostadsbyggande. Det börjar bli dags för det – igen. ■

¹ Är stadsplanering någonsin bara en fråga om tycke och smak? Det borde inte vara det. ”Snyggt” och ”fult” är inget det går att framgångsrikt lagstifta om. Men, jo, exempelvis i fallet S:t Eriksområdet på Kungsholmen i Stockholm (uppfört 1995-1998) var det helt klart på det viset – närmare bestämt en fråga om *dålig* smak. Jämför av Mikael Askergrén: ”Problemet med bostadsområdet S:t Erik”, Kritik #4/5, mars 2009.

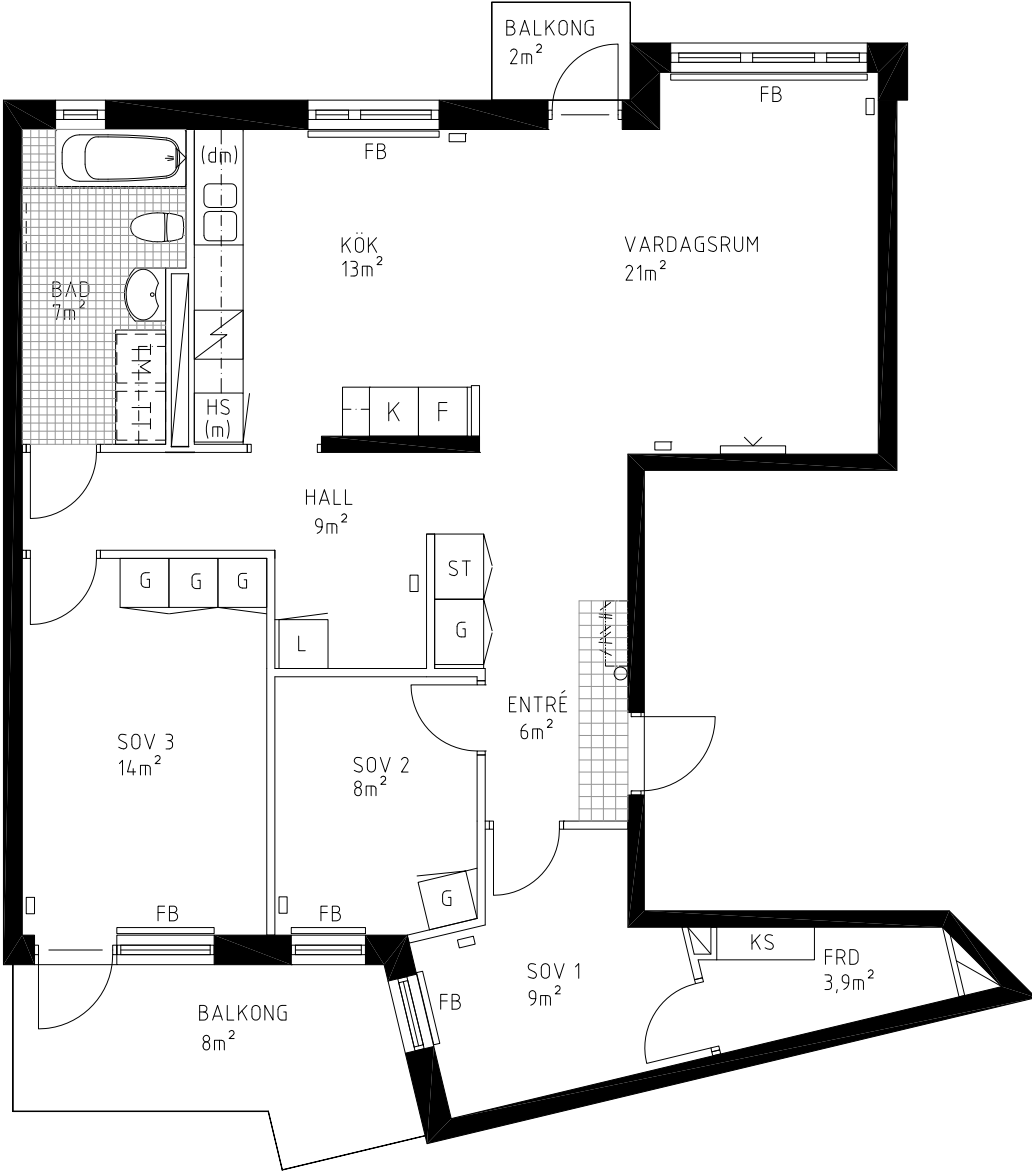
² Jämför av Mikael Askergrén: ”Matris för svensk arkitektur”, Kritik #18, oktober 2012.

4 RUM OCH KÖK

yta ca 98 m²
rumshöjd 2,5 m
Hyra: 13 056:-

LÄGENHET 19, vån 2tr

FÖRKLARINGAR

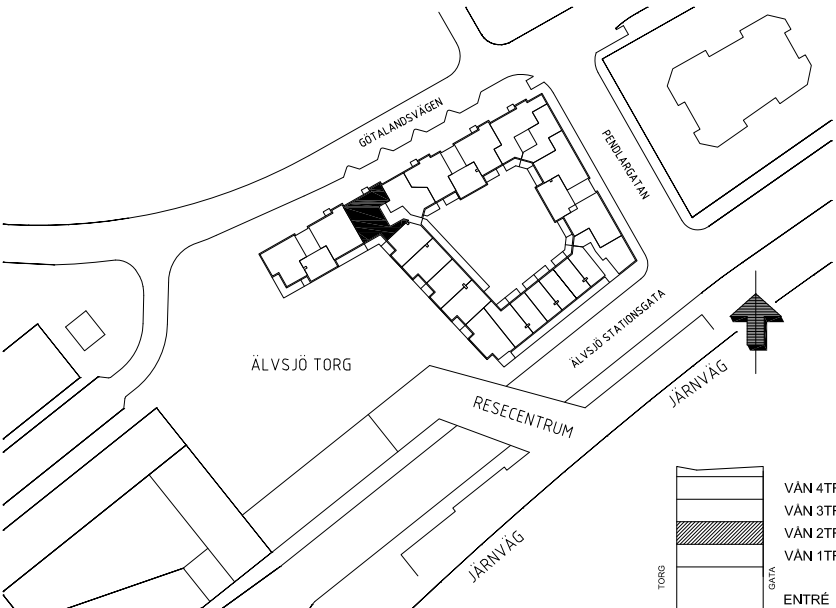
	GARDEROB		KAPPHYLLA
	LINNESKÅP		KLÄDSTÅNG MED HYLLA
	STÄDSKÅP		ELC.SKÅP
	G/L/ST MED SKJUTD.		PLATS FÖR PLATT-TV
	HANDDUKSTORK		MULTIMEDIAUTTAG (UNG. PLACERING)
	PLATS FÖR TVÄTTMASKIN		BRANDSLÄCKARE OCH -FILT
	PLATS FÖR TORKTUMLARE		GOLV
	PLATS FÖR TVÄTTPELARE		EKPARKETT
	BADKAR		KLINKER
	PLATS FÖR BADKAR		VÄGGAR
	KYL/FRYS		BETONG
	KYL		GIPS
	FRYS		FÖNSTER
	SPIS MED HÄLL		FÖNSTERBÄNK PÅ KONSOL
	HÖGSÅP		BRÖSTNING (OM EJ ANNAT ANGES)
	PLATS FÖR DISKMASKIN		VISTELSERUM 750 MM
	PLATS FÖR MICROVÅGSUGN		BADRUM 800 MM
			OVANFÖRLIGGANDE BALKONG

0 1 2 3 4

YTOR PRELIMINÄRA

RÄTT TILL ÄNDRINGAR FÖRBEHÅLLES

LÄGENHETSBLAD 2012-09-21

APPENDIX

De ovan beskrivna husen vid Älvsjö pendeltågsstation, fastighetsbeteckning Pendlaren 1, ritades av AW Arkitekter AB, Danderyd (firman har nyligen bytt namn till Storesund Arkitekter AB). Byggherre var ursprungligen Maxera, senare blev det Familjebostäder.

I bygglovshandlingarna hade arkitekten visserligen försett alla fyror med två hygienrum. Men när Maxera i ett senare skede sålde hela projektet till Familjebostäder, och alla bostadsrätter i ett slag blev hyresrätter, då prutades genast många bostadsrättsmässiga finesser i det ursprungliga projektet bort. Av kostnadsskäl. Exempelvis försvann ett antal stora privata takterrasser. Samtidigt försvann massor av toaletterum. Alla fyrummare som i bygglovet tilldelats två stycken separata toalett- och badrum var, de fick hädanefter nöja sig med ett enda toalett- och badrum per lägenhet.

De planlösningsskisser som Familjebostäder offentliggjorde på Stockholms bostadsförmedlings hemsida i slutet av 2012 (med bara ett toalett- och badrum i fyrummarna) har Stockholms stadsbyggnadskontor inte fått ta del av. Byggherren har inte meddelat bygglovsavdelningen att man i Älvsjö bygger hus med andra planlösningar än i bygglovet och med annan hygienstandard i de större lägenheterna än i bygglovet.

Men Stockholms stad har inga invändningar visar det sig. Bygglovsavdelningen behöver inte underrättas om sådana ändringar. Att pruta bort ett av två badrum i alla större lägenheter är inte bygglovspliktigt. Lägenheternas planlösningar är nämligen undantagna i bygglovet – i enlighet med ÄPBL, den Äldre Plan- och Bygglagen som fortfarande gällde i maj 2011 då Maxera sökte bygglov för sitt Älvsjöprojekt.

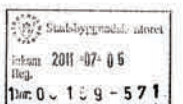
Det är således inte olagligt att man i Älvsjö bygger helt andra hus än i det beviljade bygglovet utan att ha meddelat bygglovsavdelningen om dessa ändringar i förväg. Staden inväntar snällt relationsritningarna. Om det då, mot förmodan, skulle visa sig att det som faktiskt byggts bryter mot exempelvis tillgänglighetslagstiftningen, då kan byggherren tillsvidare förbjudas att ta byggnaden i bruk, och så vidare:

När det gäller bygglov som beviljats i enlighet med ÄPBL (som i fallet Pendlaren 1) är det främst i slutbevisfasen som Stockholms stad skall gå in med full kraft och se till att bygget är lagenligt. I nya PBL har man haft ambitionen att flytta fram en hel del av stadens regleringsansvar till bygglovsfasen istället – för att undvika att det delas ut starttillstånd till husbyggen som i efterskott, efter slutkontroll, visar sig aldrig ha haft förutsättningar att få tillstånd att tas i bruk.

Stora lägenheter med bara ett badrum är inte i sig olagligt. Standarden SS 914222 *Byggnadsutformning-Bostäder-Funktionsplanering*, där extra toalett behandlas i avsnitt 5.7 *Hygienrum*, är inte kopplad till Boverkets byggregler BBR utan gäller endast om den åberopas av beställaren i en överenskommelse.

Tack till arkitekt Malin Ullman/AW Arkitekter AB, till arkitekt Agneta Granlind och byggnadsinspektör Ulf Jonsson/Stockholms stadsbyggnadskontor, samt till arkitekt Lars Estlander/Boverket.

REVIDERAD 110630

REF	ART	ÄNDRINGS AV	DATUM	SK		
BYGGLOVHANDLING						
MAXERA BOSTAD						
EN	MAXERA BOSTAD AB	08-02-23 01				
A	AW ARKITEKTER AB	08-02-08 78				
K	TP KONVULT AB	08-01-01 05 70				
V	PD ANDERSSON AB	08-08-70 00				
E	MADAK AB	08-74-02 00				
UPPRÄTTAD		BYGGLOVSHANDLING AV	KARTLAGGARE			
DATUM		ANSVARIG	MU			
2011-04-29		LA				
Kv Pendlaren, Solberga						
del 1						
PLAN 12 och PLAN 13						
SKALA 1:100		NUMMER		REF		
1:100		A-40.1-112		A		

KVARTERET PENDLAREN, ÄLVSJÖ

STENSTADSEKOLOGI

Mikael Askergren

Stockholms innerstads taklandskap har blivit allt ”varmare.” Det byggs allt fler uppvärmda, inredda, bebodda vindsvåningar ovanpå Stockholms gamla innerstadshus (som tidigare ”bara” haft oinredda kallvindar), och det är dessa vindsvåningar och penthouse som förorsakar innerstadens glashala trottoarer och fallande istappar och isklumpar. De varma tak- och terrassytorna får snön att börja smälta för tidigt, när det fortfarande är minusgrader ute i luften, och smältvattnet fryser sedan till is igen så fort det når uppvärmda trottoarer, stuprör och hängrännor.

Och även om man inte får en isklump i huvudet eller halkar omkull och bryter höften tvingas man som fotgängare (också som fotgängare med barnvagn eller rollator) allt oftare ut mitt i gatan vintertid, ut i den lortiga, brunskitiga snömodden, ut bland bilar och bussar, för att trottoarerna numera *regelmässigt spärras* av så fort det snöat litet – spärras av för att bereda plats för fastighetsägarna att i preventivt syfte skotta snö från taken ned på trottoarerna: om snön när det är minusgrader i luften får ligga kvar på dessa varma penthousevåningstak, så att snön närmast takplåten hinner börja smälta i större omfattning, då bildas ju strax istappar och isklumpar längs takfoten i den icke uppvärmda takrännan när smältvattnet strax fryser till is igen. (Eller så fryser smältvattnet till is på den uppvärmda trottoaren och bildar en glashal iskana – i de fall hängränna och stuprör är uppvärmda med elslingor.)

Det är inte bara ett stort irritationsmoment för gångtrafiken, det där med att tvingas bort från trottoarerna ut i gatan så fort det snöat litet, det innebär förstås också stora problem för bil- och busstrafiken att behöva konkurrera med gångtrafikanter och fotgängare om utrymmet i den snömoddiga körbanan. Totalt sett en livskvalitetssänkning – rentav *en levnadsstandardsänkning* – vintertid för alla stockholmare.

STOCKHOLMS STADS POLICY

Stockholms stadsbyggnadskontor har i många år varit mycket positivt inställt till att innerstadsvindar inreds: ju fler som kan beredas bostad i innerstaden desto bättre, etc. Men man har inte insett att alla dessa nya vindsinredningar och takterrasser kommit att störa balansen i de finjusterade ”klimatsystem” som innerstadens korridorgator faktiskt utgör.

För att kontinentens *rue corridor* skall fungera vintertid på våra breddgrader räcker det inte med hängrännor, stuprör och rännstenar. Stockholms innerstads vanligaste korridorgata, 18 meter bred med 18 meter höga hus längs med gatan, med allmänhetens och fotgängarnas trottoarer tätt utmed husens fasader, rakt under taksprång och hängrännor där olycksbådande istappar kan bildas, den korridorgatan fungerar i arktiskt eller nordiskt vinterklimat endast om snön som faller på taken vintertid inte börjar smälta i någon större omfattning i förtid.

De hus som byggdes under korridorgatans guldålder, under 1800-talet, i form av den ena stereotypiska hyreskasernen efter den andra längs osentimentalt, rationellt spikraka gator i räta vinklar, de husen hade i regel alltid en uppvärmd kallvind högst upp. Kallvinden var i sin tur alltid täckt med ett uppvärmt, väl ventilerat kallt tak av plåt. Så länge husen byggdes på det viset (och så länge det stod inskrivet i byggnadsstadgan att de skulle byggas på det viset – man fick i regel inte inreda vind ovanför takfot) uppstod inte några större problem med fallande istappar och isklumpar eller glashala trottoarer.

Så länge yttertaken är kalla blir det inget förtida smältvatten i någon större omfattning. Så länge yttertaken är kalla måste inte alla fastighetsägare så fort litet snö fallit överallt spärra av alla trottoarer samtidigt för att de genast måste ut och skotta snön från de varma taken i preventivt syfte (för att undvika

© HYRESGÄSTFÖRENINGEN 2011

smältvattenistappar). Så länge yttertaken är kalla kan fastighetsägarna lugnt vänta till det ansamlats riktigt mycket snö däruppe (trottoarerna spärras då inte heller alla av samtidigt, taksfattandets sker efter hand och efter behov) – om det ens behöver skottas alls före våren.

När våren sedan kommer och det väl blir plusgrader i luften, *då först* börjar det rinna riktigt mycket smältvatten från snön på de kalla taken, via hängrännor och stuprör ned på trottoarerna, och vidare till gatornas rännstenar och regnvattenbrunnar, *men* utan att åter frysa till is på vägen.

Stockholms stads policy att inreda innerstadsgatornas kallvindar till bostäder har alltså kraftigt rubbat balansen i innerstadsgatornas klimatsystem vintertid. Och dessa känsliga klimatsystem påverkas bara mer och mer negativt ju fler vindar som inreds.

Ironiskt, inte sant: det fanns nog ursprungligen en vida spridd övertygelse bland dem som bestämmer att alla dessa nya vindsvåningsbostäder bara skulle göra innerstaden ”bättre”, de skulle motverka kontorerisringstrenden, de skulle ge oss en mer ”levande”, mer beboelig innerstad – men det lutar istället åt att stadens hittills mycket liberala policy för vindsinredningar tillslut kommer att göra innerstaden helt obeboelig och omöjlig att vistas i vintertid.

ISTAPPSFRÅGAN

Istappsfrågan verkar vara en rättsligt och politiskt död fråga. Det ivriga vindsinredandet i Stockholms stad har vad jag vet ännu inte problematiserats eller kritiserats av miljöskäl, varken av Boverket, eller av något enda politiskt parti (inte ens Miljöpartiet), eller av någon annan klimat- och miljöengagerad organisation. Inte Fältbiologerna. Och förstås inte av nya balla (tidigare alltid miljöengagerade) Centerpartiet.¹

I den mån stockholmaren alls är klimat- och miljömedvetna verkar deras engagemang istället mest handla om privatbilismen. Men detta brinnande engagemang mot bilar gör kanske stockholmaren blind. Det finns risk för tunnelseende. Är man helt upptagen av bilarnas problem, då noterar man kanske inte ens istappen som dinglar olycksbådande över en när man kliver ut genom den egna porten en vintermorgon.

Så när innerstadens alla fastighetsägarna samtidigt (*samtidigt!*) stänger av innerstadens alla (*alla!*) trottoarer för att börja skotta snö från alla nya varma vindsvåningstak och takterrasser så fort det snöat minsta lilla (det blir ju som sagt strax av den förtida snösmältningen istappar som dinglar från hängränorna om snön får ligga kvar på ett varmt tak), och man som gångtrafikanter därför överallt samtidigt i hela innerstan tvingas ut bland bilarna i snömodden mitt i gatan, då borde man som klimat- och miljöengagerad stockholmare förslagsvis inte i första hand genast störa sig på bilarna man konkurrerar med om

utrymmet mitt i gatan, utan snarare rikta sin indignation mot alla de fastighetsägare och entreprenörer som gjort sig en rejäl hacka på att inreda innerstadens kallvindar utan att de (fastighetsägarna och entreprenörerna) samtidigt tagit något som helst ansvar för de klimatproblem som deras vindsinredningsprojekt fört med sig för alla oss på gatan nedanför, rakt under deras fina penthousevåningars istappsprydda taksprång och hängrännor.

KVARTERET GULDFISKEN 18

Apropå vindsinredningar och istappar: det blir Mark- och miljödomstolen vid Nacka tingsrätt som tillslut kommer att avgöra om byggentreprenören Oscar Properties och arkitekten John Pawson har rätt att bygga på f.d. Posthuset vid Nybrogatan på Östermalm med ett sprillans nytt penthouse i två våningar.²

Länsstyrelsen i Stockholm beslutade i december 2012 att med omedelbar verkan upphäva bygglov för Posthusets påbyggnad. Byggherren överklagade i sin tur i januari 2013 länsstyrelsens beslut till Mark- och miljödomstolen vid Nacka tingsrätt.

Länsstyrelsen i Stockholms län kritiserade förresten redan i maj 2010 hur begreppet ”beräkningsgrundande fasad” i Boverkets allmänna råd kommit att användas.³

Men länsstyrelsens kritik hörsammades inte omedelbart av Stockholms stad: när John Pawsons penthouseprojekt beviljades bygglov i juli 2011, då var det fortfarande den av länsstyrelsen i maj 2010 kritiserade tolkningen av Boverkets allmänna råd som låg till grund för beslutet.

Emellertid, efter en artikel om Pawsons projekt i Svenska Dagbladet i januari 2012 deklarerade bygglovsavdelningen i mars samma år att man har bytt policy och sedan en tid redan har ”ställt sig bakom länsstyrelsens resonemang kring byggnadshöjdsbegreppet.”⁴ ■

¹ Jämför nuvarande centerledarens mycket omskrivna julestater i – Thailand, av alla ställen: snacka koldioxidutsläpp, snacka carbon footprint).

² Jämför av Peter Hallén: ”John Pawson i Stockholms taklandskap”, Kritik #15, december 2011 respektive av Mikael Askergren: ”Matris för svensk arkitektur”, Kritik #18, oktober 2012.

³ Jämför av Johan Hjalmarsson: ”Angående byggnadshöjdsbegreppet i 9§ PBF”, länsstyrelsens PM 404-2010-6546 (2010-05-06).

⁴ Jämför av Stockholms stadsbyggnadskontor, bygglovsavdelningen: PM ”Byggnadshöjdsbegreppet i Plan- och byggförordningen” (2012-03-05).

ROCKY AV MARTIN KELLERMAN PUBLICERAS MED BENÄGET TILLSTÅND AV KARTAGO FÖRLAG, STOCKHOLM. UR ROCKY SAMLINGSVOLYM NR 23 (2012).

ARKITEKTUR FÖR ETT ÅLDRANDE SAMHÄLLE – tre arkitekttävlingar inom regerings- uppdraget ”Bo bra på äldre dar”

Jonas E Andersson & Magnus Rönn

INLEDNING

Under våren 2012 har tre arkitekttävlingar med fokus på olika boendetyper för äldre genomförts. Tävlingsuppgiften har handlat lika mycket om trygghet i det ordinära boendet, som om vård och omsorg i den särskilda boendeformen. Tävlingarna har varit en del av uppdraget *Bo bra på äldre dar*, som regeringen i juli 2010 anförtrorde Hjälpmedelsinstitutet, HI, att förvalta.

Uppdraget utgår från Äldreboendedelegationens två rapporter: Den första rapporten *Bo för att leva* utkom 2007 och utforskade boendeformer för äldre personer med litet omsorgsbehov, och huvudsakligen inom det ordinära bostadsbeståndet. Konceptet trygghetsboende lanserades som en lösning för en grupp äldre personer, som tillsammans skapar en bostadslösning för gemenskap och trygghet i vardagen. Den andra rapporten *Bo bra hela livet* utkom 2008 och den behandlade bostäder för äldre, som på grund av ett långvarigt sjukdomstillstånd eller funktionshinder, är i behov av ett boende med tillgång till omsorg och vård dygnet runt.

Äldreboendedelegationens rapporter pekar på ett behov av nytänkande. Detta lyftes också fram, när representanter för Arkitekturskolan KTH (författarna), Lunds universitet och Socialstyrelsen uppvaktade Socialdepartementet hösten 2009. Uppvakningen handlade om arkitekttävlingar, som med forskningsbaserade programhandlingar skulle generera en experimentell arena för utveckling bostäder för det åldrande samhället. Rapporterna och uppvakningen bildar utgångspunkt för en satsning på innovation genom arkitekttävlingar inom ramen för projektet *Bo bra på äldre dar*:

Den vanliga bostadsmiljön behöver tänkas igenom så att det blir möjligt för dem som önskar det att kunna bo kvar och känna sig trygga så länge som

möjligt. De särskilda boendeformerna behöver utvecklas för att erbjuda ett tryggt, stimulerande och värdigt boende för personer i olika livssituationer. (...) Det centrala i planeringen för framtidens äldreboende måste vara att bostaden och närmiljön ska erbjuda de boende en livsmiljö där det går att känna trygghet, säkerhet, livsglädje och värdighet hela livet.

(Regeringskansliet, 2010, sid 1).

UTGÅNGSPUNKTER FÖR ARTIKELN

Denna artikel är koncentrerad till tävlings- och bedömningsskedet i de tre kommunala arkitekttävlingar, som arrangerades i Burlöv, Gävle och Linköping. Det är tävlingsprogrammets intentioner, deras koppling till regeringsprogrammet och hur tävlande arkitekter har löst tävlingsuppgiften som artikeln lyfter fram. Artikeln utgår från intervjuer med de personer som varit inblandade i tävlingarna från tävlingshandlingarnas framtagande, över inkomna tävlingsförslag till juryns bedömning och korandet av en vinnare.

TEORI OCH METODER

Tävlingsförslagen har analyserats med utgångspunkt i en rumsteori, som innebär att planlösningen kan förstås genom fyra rumsliga begrepp: cellen, storummet, korridoren och nischen (Andersson, 2011). Arkitekturen är utvärderad enligt en begreppslik modell som berör entréns utformning, fönsterplacering och fasadutformning (Wulz, 1991). En helhetsbedömning av förslagen med hänsyn till bostads- eller hemliknande aspekter i gestaltningen har gjorts på två nivåer i arkitekturen: Dels en övergripande nivå, som avser struktur och rumsliga samband i stadsplanen, dels på en detaljerad nivå, som avser bostadens utformning, här definierad som byggnaden.

Fig. 1: Bevarandeförslag 1. Basark arkitekter: Påbyggda radhus samt ett kompletterande punkthus.

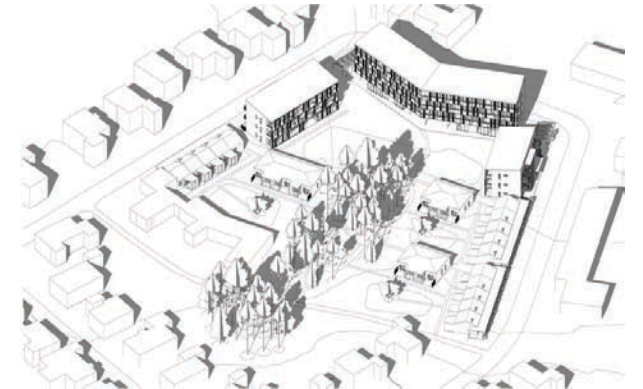

Fig. 2: Bevarandeförslag 2. Rahel Belatchew arkitekter: Några radhus byggs på samt kompletteringsbebyggelse i 1-3 våningar.

TRE ARKITEKTTÄVLINGAR

I det följande presenteras de tre arkitekttävlingarna efter tidpunkten, när tävlingen arrangerades. Gävle kommun genom fastighetsbolaget AB Gavlegårdarna var först ut, följt av Linköpings kommun, och slutligen Burlöv kommun.

1. GÄVLE, OM TRYGGHET I DET ORDINÄRA BOENDET PÅ ÄLDERNES HÖST

Tävlingsprogrammet förklarar att ”ur hållbarhets-synpunkt är en tät bebyggelsestruktur att föredra” (AB_Gavlegårdarna & Gävle_kommun, 2011, sid. 5). Tävlingsuppgiften handlar om att förtäta befintlig bostadsbebyggelse för att kunna samutnyttja infrastruktur och kommunal service:

Frågan är hur kraftig förtätning/exploatering tävlingsområdet tål och hur den ska gestaltas. Frågan kommer att besvaras, inte bara av de tävlande arkitektkontoren och tävlingsjuryn, utan också av de boende i området, grannar och kommunen. (...) Huvuduppgiften är att redovisa minst 50 bostadslägenheter inom tävlingsområdet som passar målgruppen äldre. En del i uppgiften är att redovisa hur befintliga bostadslägenheter kan anpassas/förändras för att uppfylla höga tillgänglighetskrav. Förslagsställaren väljer sedan på vilket sätt de befintliga bostäderna ska ingå i helhetsförslaget. (...) De tävlandes utmaning är att skapa ett spännande bostadsområde där man redovisar attraktiva och kostnadseffektiva bostäder för äldre som samlas kring parkrummet i mitten av området. Förslaget bör dessutom visa innovativa lösningar på bostadsutformning för äldre människor. (...) (Tävlingsprogrammet, sid 5-6).

Programmet innehåller flera oklarheter, men frågetiden är satt till endast 4 dagar. För tävlingen väljer arrangören genom ett prekvalificeringsförfarande

ut fyra arkitektkontor, tre från Stockholm och ett från Göteborg. Frågan om det var ekonomiskt och tekniskt möjligt att bevara de befintliga husen har lämnats över till de tävlande, och sammanlagt ställer de tävlanden arkitekterna 24 frågor till arrangören. Antalet frågor är ett mått på hur tävlingsteamerna uppfattar tävlingsuppgiften. Enligt arkitekterna gör programmets utformning att tomten och dess förutsättningar blir utslagsgivande för utformningen av tävlingsförslaget.

ARKITEKTERNAS TOLKNING AV PROGRAMMET OCH TÄVLINGSFÖRSLAGEN

Enligt tävlingsprogrammet måste alla tävlande arkitekter redovisa bevarandelösningar. De tävlande får sedan själva avgöra om man ska hålla fast vid bevarande eller föreslå nya lösningar baserat på ekonomiska och tekniska överväganden. Förslagen kan delas upp i tre varianter:

1. Två bevarandeförslag med radhusen intakta i en våning, och vissa påbyggda en våning för att klara moderna tillgänglighetskrav, samt med en kompletteringsbebyggelse i 3-5 våningar för att finansiera renoveringsåtgärderna (Basark arkitekter och Rahel Belatchew arkitekter)
2. Ett omdaningsförslag i tre våningar som i etapper förändrar området och tillför olika lägenhetstyper till området (White arkitekter)
3. Ett komplett nybyggnadsförslag i tvåvåningslösning (Nyréns arkitektkontor)

På stadsplanenivå arbetar arkitekterna för att hitta en övergripande lösning för området. Den befintliga radhusbebyggelsen i Gävle är grupperad i ett öppet parkrum. De fyra tävlingsteamerna skapar dels slutna bostadsgårdar runt ett separat parkrum (White arkitekter), dels bostadskvarter som bevarar den direkta kontakten mot parkrummet (Basark

Fig. 3: Omdaningsförslag. White arkitekter: Radhusen ersätts etappvis med ny bebyggelse i 1-3 våningar.

arkitekter, Rahel Belatchew arkitekter och Nyréns arkitektkontor). En koncentrerad byggnadstyp används för att skapa ett landmärke på platsen genom sin högre höjd (Basark arkitekter och Rahel Belatchew arkitekter). Arkitekturen är en uppdaterad funktionalism med omsorg om material och detaljutförande. Förslagen använder den samtida bostadsarkitekturen med ett hemliknande uttryck. Ofta används glasparterier, stora balkonger och terrasser för att bryta ned skalan.

TÄVLINGSJURYNS TOLKNING AV PROGRAMMET OCH TÄVLINGSFÖRSLAGEN

Juryn menar att goda bostäder för äldre handlar om generella bostadskvaliteter, och att bostaden inte bör utformas för en särskild målgrupp. Behovet av goda bostäder för framtida boende blir därmed överordnad en varsam förnyelse av den befintliga bebyggelsen. Jurymedlemmarna påpekar att arrangören borde ha löst frågan om bevarande kontra nybyggnad i det förberedande arbetet (Hjälpmedelsinstitutet_HI, 2012b).

Baserat på de tävlandes svårigheter att hitta ekonomiskt hållbara lösningar instämmer juryn i de två tävlingsförslag (Nyréns arkitektkontor och White arkitekter), som föreslår nybyggnadslösningar. En kris skapas inom juryn, eftersom en representant för de boende därmed tvingas försvara ett beslut om rivning av en bostadsmiljö, som alla de nuvarande hyresgästerna uppskattar:

Juryn har ställts sig frågan om det går att bevara och bygga till befintliga hus med rimliga konstruktionsåtgärder och till rimlig kostnad och funnit att det inte tillför ytterligare kvaliteter i boendet som försvarar en så dyr åtgärd vilket även en del av förslagsställarna konstaterat. Juryn har stannat vid att de lösningar som i sin helhet är väl gestaltade och som är utvecklingsbara inom sina koncept och

Fig. 4: Nybyggnadsförslag. Nyréns arkitekter: De befintliga radhusen ersätts med ny bebyggelse i tre våningar.

grundidé är de som bäst fungerar för en vidare utveckling av området vid Almvägen.
(Juryutlåtande, sid 6).

Juryn omtolkar tävlingsuppgiften till en fråga om utvecklingsbara koncept. Genom omtolkningen kan sedan ledamöterna kan fatta ett enigt beslut kring en vinnare: "Livet från den ljusa sidan" av Nyréns arkitekter. Juryn menar att detta förslag totalt sett innebär den bästa lösningen för området, men lokalpressen genomskådar snabbt, möjligen med hjälp av hyresgästerna, att förslaget innebär att befintlig bebyggelse ska rivas.

2. LINKÖPING, ETT NYTÄNKANDE AV VÅRD- OCH OMSORGSBOENDET

Tävlingsprogrammet berättar i övergripande ordalag om kopplingen till regeringsuppdraget. I fem olika avsnitt – inbjudan, syfte, bakgrund, förutsättningar, lokalprogram – redovisas tävlingsuppgiften i Linköping tävlingen (Linköpings_kommun, 2011):

Tävlingsuppgiften är att ge förslag till ett omsorgs- och vårdboende med god funktionalitet och höga arkitektoniska kvaliteter. Bostäderna ska utformas så att institutionskänslan motverkas. Vid inplacering av byggnaderna ska hänsyn till den bergiga terrängens tas. Målsättningen är också att lokaler och utemiljö i anslutning till nya vårdboenden ska kunna utgöra en mötesplats för alla boende i området. (...) Kommunen önskar ett utförande som kompletterar en redan uppvuxen omgivning på så sätt:
– att vårdboendets hyresgäster kan stimuleras av vackra omgivningar
– att de boende i området tycker att det är positivt att det i kvarteret kommit nya verksamheter.
(Tävlingsprogrammet, sid 4).

För tävlingen har Linköpings kommun valt ut tre arkitektkontor från Stockholm och ett från Malmö. Det

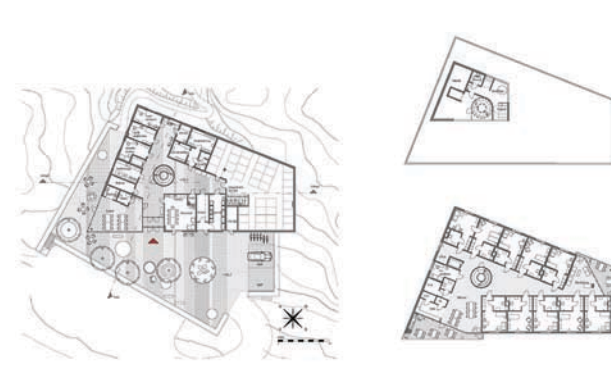

Fig. 5: Utsikt som främsta stimulans: den enskilda lägenheten orienteras runt ett gemensamt storrum för att skapa utblickar ut mot omgivningen. (MAF arkitekter).

finns ett nordiskt inslag bland de tävlande kontoren, i och med att två danska arkitektkontor samarbetar med ett av Stockholmskontoren och arkitektkontoret i Malmö. De deltagande arkitekterna anser att tävlingsprogrammet med bilagda handlingar motsvarade de krav som de brukar ställa på programmet. Programmet generar sammanlagt 7 frågor från de tävlande arkitekterna.

ARKITEKTERNAS TOLKNING AV PROGRAMMET OCH TÄVLINGSFÖRSLAGEN

Arkitekterna bearbetar omsorgs- och vårdboende både på en övergripande stadsplanenivå och på en detaljerad byggnadsnivå. Ett av förslagen är en solitär byggnad på tävlingstomten (MAF arkitekter), medan övriga team bryter ned programmet till separata byggnader (Fojab arkitekter & JJW arkitekter och Semrén+Månsson arkitekter) eller integrerar en utomhusmiljö inom byggnaden (Marge arkitekter). Det som skiljer förslagen åt är bostädernas inre organisation. Två huvudspår går att urskilja på byggnadsnivå:

1. Utsikten mot det yttre rummet som främsta stimulans (MAF arkitekter)
2. Dynamiken mellan uterum/innerum kontra lägenhet/gemensamma ytor i boendet (Fojab arkitekter & JJW arkitekter, Marge arkitekter och Semrén+Månsson arkitekter).

I ett förslag utformas lägenheten med ett separat sovrum (Semrén+Månsson arkitekter). Hallen integreras i ett stort rum som innehåller kök, matplats och vardagsrum. I övriga förslag blir sovrummet en del av en gemensam yta för kök, matplats och vardagsrum. Lägenheter har balkonger, indragna eller utskjutande över fasadliv. Ett förslag (Marge arkitekter) använder en lösning, där entrédörren dras in mot korridoren för att skapa en halvprivatzon före steget

Fig. 6: Dynamiken uterum/innerum och enskilt/gemensamt skapar stimulans. Den enskilda lägenheten grupperas runt ett storrum för flera rumsliga funktioner (Fojab arkitekter & JJW arkitekter).

ut i korridoren. Glasparterier, stora balkonger och terrasser används för att bryta ned skalan, och skapa en mer bostadsliknande arkitektur.

TÄVLINGSJURYNS TOLKNING AV PROGRAMMET OCH TÄVLINGSFÖRSLAGEN

Två frågor står i centrum för juryns bedömning. Den första frågan behandlar om aspekter som skapar mervärden för den äldre personen, dels i den enskilda lägenheten, dels i gemensamma ytor. Kvalitet i den enskilda lägenheten är tillgång till en egen balkong, kontakten mellan ute och inne, samt möblerbarhet och plats för egna memorabilier. I de gemensamma utrymmena handlar det om upplevelsen av orienterbarhet och överblickbarhet, närheten till personal, samt möjlighet till förströelse i vardagen. Den andra frågan gäller antalet boende per avdelning. Efter som juryn innehåller lokala politiker och tjänstemän som behandlat denna frågeställning i andra liknande ärenden, blir dessa jurymedlemmar experter på verksamheten, personalorganisationen och bemanningen av omsorgs- och vårdboenden:

En frågeställning har varit om det går att kombinera ett mindre antal lägenheter per grupp och ekonomiskt kunna försvara en högre bemanning. (...) Mindre grupper kan behövas vid särskilda vårdbehov medan större grupper kan medföra en större valmöjlighet att umgås med olika grannar inom enheten. Att ha möjlighet att samordna verksamheter och samutnyttja personal mellan enheterna är en stor fördel och framtida vårdboenden bör ha den inneboende potentialen.

(Hjälpmedelsinstitutet_HI, 2012a, sid. 5).

Juryn agerar som den äldre personens ställföreträdare och försöker leva sig in i de olika boendemiljöer, som de fyra arkitektförslagen visualiserar. Juryens motivering till det vinnande förslaget beskriver

Fig. 7: Dynamiken uterum/innerum och enskilt/gemensamt skapar stimulans. De enskilda lägenheterna grupperas kring storrum för att skapa en sammanhängande byggnadskropp (Marge arkitekter).

Fig. 8: Dynamiken uterum/innerum och enskilt/gemensamt skapar stimulans. De enskilda lägenheterna grupperas kring storrum för att skapa en sammanhängande byggnadskropp (Semrén+Månsson).

Fig. 9: Gården som en rest från det ursprungliga jordbrukslandskapet i ett framtidsskede (White arkitekter).

Fig. 10: Gården som nav för en ny bebyggelse i ett nära tidsskede (Celsing arkitekter).

medlemmarnas egna tankebanor om ett skört boende på ålderns höst utifrån en tolkning av arkitekturen:

Byggnadens exteriör ger positiva associationer till ett strandhotell vilket bostädernas balkonger i hög grad bidrar till liksom den generösa takterrassen. Takterrassen har stora möjligheter att bli välanvänd och kommer att erbjuda en fin utblick över staden.

(Ibid, sid 7).

Marge arkitekter vinner tävlingen med sitt förslag ”Ett med naturen”. Juryn menar att detta förslag totalt sett innebär den bästa lösningen för området. Juryutlåtandets diskussion kring antalet boende per avdelning sammanfattar vad arkitekttävlingen har åstadkommit: Tävlingen har syftat till att omforma omsorgs- och vårdboendestäder inom gällande ekonomiska och praktiska förutsättningar för äldreomsorg.

3. BURLÖV, ÄLDRES BOENDE I ETT FRAMTIDSPERSPEKTIV I detta tävlingsprogram förekommer två beskrivningar av tävlingsuppgiften. I inledningen beskrivs tävlingsuppgiften:

Tävlingsuppgiften består i att ta fram en illustrationsskiss för utvecklingen av ett bostadsområde runt Kronetorps gård i Arlövs nya stadsdel Kronetorp samt att ge förslag till 100 bostäder för äldre i anslutning till gården. De möjligheter och kvaliteter för ett gott liv som kan åstadkommas genom att använda gården till ett centrum i boendet både för äldre, men även andra kategorier, ska utvecklas. (avsnitt Inbjuden arkitektävling Burlövs_kommun, 2011, sid. 3).

Längre fram i programmet heter det:

Tävlingsförslagen ska innehålla förslag på hur en åldersintegrerad stadsdel där den äldre delen av befolkningen ska omslutas av barn, ungdomar och andra vuxna kan gestaltas. Exploateringsgrad och

lösningar som resulterar i låg miljöpåverkan ska presenteras. Tävlingsförslagen ska belysa aspekter som rör tillgänglighet, placering och utformning av mötesplatser och viktiga stråk samt den yttre miljön i övrigt inom området. Även parkeringslösningar ska redovisas. (...) Förslag på de 100 lägenheterna för äldre ska presenteras, både med planlösningar, sektioner och fasader. (...) Tävligen ska mynna ut i en illustration till en detaljplan, som förutom 100 bostäder för äldre ska innehålla minst 200 bostäder för andra kategorier. (Avsnitt Tävlingsområdet och tävlingsuppgiften, sid 5-6).

För tävlingen har Burlövs kommun valt ut tre arkitektkontor, två Malmöbaserade arkitektkontor kända i området, och ett arkitektkontor med huvudkontor i Stockholm och lokalkontor i Malmö. De deltagande arkitekterna anser att tävlingsprogrammet med bilagda handlingar uppfyller de krav som arkitekter behöver för liknande uppgifter. Det är först vid genomläsning av juryutlåtandet i efterhand som de tävlande arkitekterna inser att det finns en oklarhet i programmet med olika fokus på tävlingsuppgiften. Trots detta genererar tävlingsuppgiften få frågor, sammanlagt 6 frågor.

ARKITEKTERNAS TOLKNING AV PROGRAMMET OCH TÄVLINGSFÖRSLAGEN

De tre arkitektförslagen representerar tre olika lösningar på en stadsplanenivå. Skillnaderna ligger i att den befintliga bebyggelsen på Kronetorps gård tillmätts olika värde. Arkitekterna använder slutna och öppna kvartersstrukturer för att gruppera bebyggelsen. Ibland kombineras de bägge typerna av kvartersstrukturer för att skapa en varierad bebyggelse (White arkitekter). Två av tävlingsteam i Burlöv väljer antingen slutna (Celsing arkitektkontor)

eller öppna kvarter (Chroma arkitekter). I några fall används lamellhusen i kombination med loftgångar för att skapa en högre bebyggelse som fungerar som en bullervall mot motorvägarna som genomkorsar landskapet (Chroma arkitekter). Med gården som utgångspunkt framträder tre gestaltningsprinciper:

1. Kronetorps gård – ett nav för en bebyggelse i ett nära tidsskede (Celsing arkitektkontor);
2. Kronetorps gård – ett impediment i en ny bebyggelse i ett nära tidsskede (Chroma arkitekter);
3. Kronetorps gård – en rest från det ursprungliga jordbrukslandskapet i ett framtidsskede (White arkitekter).

För arkitekterna blir tävlingen främst en uppgift på stadsplanenivå. Planeringen för äldre personer och funktionshinder blir en indirekt parametrar i tävlingen, som främst syns på byggnadsnivån. Lägenhetslösningar handlar ofta om öppna rumsliga samband, men i det vinnande förslaget bildar kök, matplats och vardagsrum separata rumsfunktioner (Celsing arkitektkontor). Sovrummet är alltid en egen rumsfunktion, men badrummet kan placeras fritt åtkomligt mellan två sovrum, vilket också ger en lösning som äldre personer anger som önskvärd (Celsing arkitektkontor). Byggnadernas arkitektur utstrålar en uppdaterad samtida funktionalism med stor omsorg om materialval, och detaljutförande.

TÄVLINGSJURYNS TOLKNING AV PROGRAMMET OCH TÄVLINGSFÖRSLAGEN

Tävlingsförslagen förhållanden till Kronetorps gård överraskar juryn. Ledamöterna ser den gamla 1700-talsgården som ett givet nav för en förändring av det öppna åkerlandskapet till en tät bebyggelse. Flera jurymedlemmar använder liknelsen årsring, och beskriver gården som den första årsringen, till vilken nya ska fogas. Juryn ser förslagen som del

i ett varumärkesbyggande där gårdens historia representerar ett mervärde och utgångspunkt för gestaltningen.

Det är mycket viktigt att denna första del av utbyggnaden av Kronetorpsområdet ger ett anslag och visar på den höga kvalitet som i framtiden ska genomsyra området i sin helhet. (...) Att lägga de nya bostäderna på ett respektavstånd från gården bedöms inte som ett sätt att uppnå den integration som efterfrågades i programmet.

(Ibid, sid 5-6).

De inledande jurymötena används för att en analys av tävlingsprogrammet. Ledamöterna vill identifiera kärnan i uppgiften. Skrivningen i det inledande avsnittet av tävlingsprogrammet utnyttjas för att definiera tävlingsuppgiften, och avsnittet om tävlingsuppgiften blir till en detaljering av målbilden. Juryn finner att förslaget ”Kronetorps trädgårdar” av Celsing arkitektkontor svarar bäst mot tävlingsuppgiften,

Fig. 11: Gården som impediment bland en ny bebyggelse i ett nära tidsskede (Chroma arkitekter).

samtidigt som förslaget slår fast grundläggande arkitektoniska kvaliteter i bostadsbebyggelsens utformning. Både juryn och de tävlande arkitektföretagen kommer fram till slutsatsen att äldre inte kan sammanfattas som en målgrupp med enhetliga behov och likartade önskemål. Precis som de tävlande slår juryn fast att attraktiva bostäder för äldre är en fråga om en universell design som beaktar ”klassiska lägenhetskvaliteter som ljus, möblerbarhet, utblickar och hög materialstandard” (Ibid, sid 6).

DISKUSSION

De tre arkitekttävlingarna som arrangerats inom ramen för regeringsprogrammet *Bo bra på äldre* dar passar in i ett mönster med nationella initiativ som går att följa tillbaka till början av 1900-talet. Arkitekttävlingen har använts som ett socialpolitiskt instrument för att skapa innovation (Andersson, 2011). År 1907 bildar startpunkt för de nationella satsningarna: Det vinnande arkitektförslaget blir början på en typologi av ålderdomshemslösningar, som genom reformen av fattigvårdslagen 1918 uppförs på landsbygden. Processen upprepas 1950, när tolv belönade och inköpta arkitektförslag i Kungl. Socialstyrelsens idétävling om det nya ålderdomshemmet från år 1949 sammanställs till en publikation, som skickas ut till kommuner och landsting som förebildliga exempel. 1980 sammanställer SPRI de åtta belönade förslagen i arkitekttävlingen om lokala sjukhem.

Det är troligt att samma sak följer på de genomförda arkitekttävlingarna i Burlöv, Gävle och Linköping. De elva arkitektförslagen tillsammans med tävlingsprogrammen representerar byggnadstypologier, som behandlar boendefrågor av intresse för samhället. Att utveckla arkitektur för ett åldrande samhälle är ett utmanande uppgift. Arkitekttävlingens förmåga till att skapa innovationer är både en fråga för arrangörer och tävlande arkitekter. Arrangörens svarar för nytänkande vid utformning av tävlingsprogram (programinnovationer) och urval av tävlande arkitekter (prekvalificeringsinnovationer). De tävlande arkitekterna angriper tävlingsuppgiften i tävlingsprogrammet från sin egen förmåga till att hitta och gestalta innovativa lösningar (designbaserade innovationer, funktionella innovationer och tekniska innovationer). Informanterna är försiktiga med att beskriva sina erfarenheter av arkitekttävlingarna som innovationer. Nytänkandet ligger i tävlingsuppgiftens fokusering på stödjande boendemiljöer i ett åldrande samhälle. Forskarstödet försvann i Socialdepartementets beredning av frågan, och tävlingshandlingarna i de tre tävlingarna visar på en flyktig kunskap om boendepreferenser bland äldre idag och imorgon. En kritisk reflektion är att den åldrande människan inte får en framträdande roll i tävlingsprogrammen.

GRUNDLÄGGANDE BOSTADSKVALITETER
FÖR ETT GOTT ÅLDRANDE

En slutsats från de tre tävlingarna är att bostadsmiljöerna inte bara ska välkomna personer i åldersgruppen 65 år och uppåt. Goda bostäder är inte en åldersfråga och särskilda kategoribostäder för äldre är fel väg att gå för att möta framtidens samhällsutmaningar, enligt jurymedlemmarna. De tre tävlingarna gestaltar ett åldersvänligt boende med kvaliteter som kontakt med omgivningen genom utblickar och dagsljusinfall, en lokalisering till en plats som både erbjuder avskildhet och tillfälle till social gemenskap allt efter den personliga smaken, och inte minst en arkitektonisk utformning och byggd miljö, som skapar förströelse, stöd och upplevelser i vardagen. Cellen, storrummet, korridoren och nischen återkommer som grundläggande rumsliga teman i gestaltningen.

Det vinnande förslaget i tävlingen i Gävle och den lokala diskussion som har uppstått efter tävlingen avgjorts visar att frågan om radhusens bevarande/rivning borde ha utretts bättre av arrangören och förankrats mot hyresgästerna. Den efterföljande diskussionen visar på hur stark platsens förankring hos de boende är, och vilken oro som skapas när den sätts under hot.

ATT VARA INOM RÄCKHÅLL TILL FÖRSTRÖELSER,
HEM OCH TRYGGHET

Sedan Ädelreformen 1992 är det egna hemmet en gestaltungsprincip för vård- och omsorgsboende. Begreppet hemlikhet innehåller ett dilemma, eftersom den enskilda lägenheten är integrerad i en grupp av bostäder med gemensamma utrymmen. Hemlikhet i gemensamma utrymmen blir en fråga om inredningsarkitektur. Denna boendeform är samtidigt en arbetsmiljö för en dygnet-runt-anställd omsorgspersonal. Omsorgs- och vårdbostaden medför att den enskilda lägenheten blir en individuell komponent av självbestämmande för att skapa en hemmiljö, medan den gemensamma miljön blir en kollektiv komponent av tillpassning för att kunna samsas i en tillvaro präglad av sjukdomars negativa inverkan.

SCENSÄTTA EN PLATS FÖR ATT SKAPA ETT
FRAMTIDSORIENTERAT BOENDE

Arkitekttävlingen i Burlöv handlar om att planlägga ett nytt bostadsområde med 100 lägenheter utformade för en blandad målgrupp av barn, ungdomar, vuxna och en tilltagande andel äldre. Tävlingen är ett exempel på den förändring som den kommunala samhällsplaneringen står inför: Sverige har den fjärde största andelen äldre personer i Europa bland sin befolkning, c:a 19%. Befolkningens flyttningsmönster har en tendens att stagnera med åren (Abramsson & Niedomysl, 2008). Både tävlande arkitekter och jury gör troligen en riktig analys i att försöka påverka flyttbenägenheten genom att tillföra nya attraktiva bostäder i servicetäta områden.

AVSLUTANDE KOMMENTAR

Regeringsuppdraget har använt arkitekttävlingen som ett sätt att utforska framtidens boende med stöd av design. Tävlingar producerar kunskap via arkitekturprojekt. Samtidigt demonstrerar tävlingarna behovet av en kunskapsbaserad utgångspunkt för gestaltningen. Den äldre människan och hur hennes funktionsnedsättningar påverkas av arkitekturen borde diskuterats mer i planeringsunderlaget. Genomarbetade tävlingsprogram och en tidsplan som är anpassad till den kommunala planeringsprocessen är nödvändiga förutsättningar för tävlandet i arkitektur och stadsbyggnad. På denna punkt ger utvärderingen anledning till kritik.

De tre tävlingarna i Burlöv, Gävle och Linköping är inbjudna projekttävlingar med prekvalificering, men det finns inga öppna arkitekttävlingar i regeringsstatsningen. Tävlingspotential som experimentell arena för nytänkande och utveckling av innovativa lösningar har inte utnyttjats fullt ut. Det finns också en kritisk punkt i regeringsstatsningen. Unga arkitekter och nystartade företag är chanslösa i tävlingar med begränsat deltagande. En bättre balans mellan etablerade kontor och oprövade kandidater med potential att finna nya gestaltningsidéer framstår därför som angeläget ur denna synvinkel. Av detta skäl finns anledning att fortsätta satsningen på tävlingar för att utveckla lösningar på arkitektur för ett åldrande samhälle. ■

REFERENSER

AB_Gavlegårdarna, & Gävle_kommun. (2011). Arkitekttävlingen ”Boinflytande för äldre i Gävle” Program för arkitekttävling. Almvägen i stadsdelen Fridhem, Gävle. In AB_Gavlegårdarna (Ed.). Gävle: AB Gavlegårdarna.

Abramsson, M., & Niedomysl, T. (2008). Äldre personers flyttningar och boendepreferenser. Stockholm: Äldreboendedelegationen.

Andersson, J. E. (2011). *Architecture and Ageing. On the interaction between frail older people and the built environment.* (Doctoral thesis), Royal Institute of Technology, KTH, Stockholm.

Burlövs_kommun. (2011). Arkitekttävling för bebyggelse av bostäder för äldre vid Kronetorps Gård i Burlövs kommun. (Dnr KS2011:55). In B. Kommun (Ed.). Burlöv: Burlövs kommun.

Hjälpmedelsinstitutet_HI. (2012a). Juryutlåtande MAJELDEN. Inbjuden projekttävling om framtidens vårdbostäder i Linköping. In Hjälpmedelsinstitutet:HI & Linköpings_kommun (Eds.). Stockholm: Sveriges Arkitekter.

Hjälpmedelsinstitutet_HI. (2012b). Juryutlåtande. Inbjuden projekttävling för boinflytande för äldre i Gävle. In Hjälpmedelsinstitutet:HI, Gävle_kommun & AB_Gavlegårdarna (Eds.). Stockholm: Sveriges Arkitekter.

Linköpings_Kommun. (2011). MAJELDEN. Inbjuden projekttävling om framtidens vårdbostäder i Linköping. In Linköpings_kommun (Ed.). Linköping: Linköpings kommun.

Regeringskansliet. (2010). *Bo bra på äldre dar.* (S2010/5354/ST). Stockholm: Regeringskansliet Retrieved from <http://www.regeringen.se/sb/d/12606/a/149831>.

Wulz, F. (1991). *Fasaden och stadsrummet.* Stockholm: Byggförlaget.

UTGIVARE: ARKITEKTUR FÖRLAG AB
REDAKTÖR: DAN HALLEMAR
FORMAT: 22,5X29,7 CM
ANTAL SIDOR REDAKTIONELLT: 92
ANTAL SIDOR ANNONSER: 28
PRIS: 97 SEK
UTGIVEN: JANUARI 2013

ARKITEKTUR

1/2013

Av någon anledning har tidskriften *Arkitektur* känt att man vill förändra bilden av sig själv. Därför har den gamla tidskriften begåvats med en ny design i och med årets första nummer. Att bedöma det formarbete en tidskrift som är verksam inom designområdet

själv beställer är naturligtvis en extra stimulerande uppgift för varje kritiker. Att dekonstruera invanda mönster och maktpositioner är varje inbiten kritikers livsluft. Och när man själv håller i spakarna och utövar makt över designskapandet får man som kritiker och analytiker bekänna färg i praktiken. För *Arkitektur* har det inte gått något vidare den här gången, får man väl säga. Till att börja med får vi inte veta det minsta om vare sig bakgrunden till den nya designen i vare sig redaktionellt material eller något pressmeddelande. Den nya designen är ett radikalt och tydligt brott med tidskriftens tradition, men ledningen känner inget behov att redovisa avsikter eller intentioner eller sin roll i designprocessen. Och vem som varit kreatören bakom får vi inte veta, det är kanske den allra mest intressanta detaljen. Föreställ er den indignation som reser sig i arkitektkåren så fort arkitektur förs på tal utan att arkitekten nämns (inte så svårt, eller hur?). Arkitektursveriges innersta kritiska kärna visar sig nu vara lika god kålsupare som vilken byggtreprenörsbuse eller krass fastighetspekulant som helst. Lite roande. Det är inte lätt att förvalta maktens ansvar när man inte ens förstår att man innehar den.

Logotypen till att börja med: ser ut som när en amatör försöker leka med bokstäver till en bild. Finns det några kvalificerade formgivare som gör så tillkrångla-

de och sökta kompositioner? Man anar banala bygg- och konstruktionsmetaforer i bokstävernas staplande och kopplande. Är inte logotypen lite ”arkitektonisk”, så säg? Det passar väl en arkitekturtidskrift?!

Att välja typsnitt är ingen lätt sak. Enkelhet, tydlighet och läsbarhet är självklara dygder på det området. På omslaget använder *Arkitektur* bara ett enda typsnitt, men får det att se ut som fyra olika. Det är en bedrift. Ett skolexempel på att en design står ivägen för och stör en läsning. De olika variationerna kommunicerar inte heller logiskt eller hierarkiskt, så det är mycket svårt att se vilken grupper av texter om stödjer vilka och i vilken ordning man skall läsa dem. Kort sagt: helt omedvetet om den grafiska designens elementa. Ingen bra början.

Och det blir värre. I inlagan byts brödtexttypsnitt hipp som happ och utan tydliga motiv i ämnesval eller inriktning. Flera grafiska element är satta i så små grad att även en till 100% synkorrigerad läsare som undertecknad får migräntendenser vid försök till koncentration. Andra kategorier av text och rubriker är tryckta i gråskala för att sätta ytterligare käppar i hjulet för läsningen. Det är stört omöjligt att utan ansträngning obehindrat se vem som är fotograf till artiklarna. Jävlars *Arkitektur* med oss? Har någon på redaktionen hört talas om begreppet tillgänglighet? Det gäller alla typer av design, inte bara arkitekturen.

Små grafiska element och dekorationer jobbar man också rikligt med. En viss konsekvens och mönster kan anas, men inte helt självklart. Associationerna och metaforerna i dessa element syftar till vinkelhakar och T-linjaler. Say no more.

OK, lite innehåll också: på sidan 8 visar *Arkitektur* stolt upp den nya panel av kritiker som kommer analysera svensk arkitektur i husorganet framöver. Vi på Kritik behöver inte känna oss oroade. ■ PÄR ELIAESON

UTGIVARE: SVERIGES ARKITEKTER
REDAKTÖR: PER LANDER
FORMAT: 22X27,5 CM
ANTAL SIDOR REDAKTIONELLT: 66
ANTAL SIDOR ANNONSER: 22
PRIS: 50 SEK
UTGIVEN: JANUARI 2013

ARKITEKTEN

JANUARI 2013

Till att börja med får man undra lite över detta nummers omslagsbild. Är den en ironi över den förutfattade meningen om de statligt anställda arkitekterna som inreder de fina salongerna och residensen? Eller inte? Rubriken är “I rikets tjänst” i alla fall.

Är den också ironisk? Med tanke på vår kulturs komplicerade förhållande till auktoriter och nationalism, så vete fanken.

Innanför den glättade pärmen rullar artikelserien “Miljonprogrammet, arkitekten och framtiden” på. Ett ambitiöst och angeläget tema, förstås. Det initiala obehaget och rädslan inför ämnet verkar ha runnit av redaktionen nu, när man fått umgås med ämnet ett tag och fördjupat sina erfarenheter och kunskaper.

Denna gång har Nina Gunne rest till Frankrike och rapporterar om renoveringsprojekt i parisförorter. Balanserat och relativt ickeaffekterat. Men så har vi ju mycket att lära av Frankrike i bostadssociala och suburbana arkitekturfrågor också, så vitt skilda kulturer som vi är. Givande artikel i bästa *Arkitekten*-tradition. Gärna fler kontinentala impulser som denna, tack. Vi har ett stort land direkt i söder också som kan bidra med uppslag i efterkrigskulturens förvaltande och förädlande.

Mest problematisk i *Arkitekten* är den gråa delen i slutet som är information från förbundet. Den illustrerar tydligt Sveriges Arkitekter:s splittrade konstruktion som både fackförening och intresseorganisation. Och: ge förbundsdirektören en talskrivare eller en redaktör. Det är inte roligt att läsa hennes ostrukturerade och svamliga ledare varje månad. Form är förutsättning för innehåll. ■ PÄR ELIAESON

UTGIVARE: IT IS MEDIA SVENSKA AB
REDAKTÖR: FRIDA JEPSSON PRIME
FORMAT: 23X29,7 CM
ANTAL SIDOR REDAKTIONELLT: 136
ANTAL SIDOR ANNONSER: 92
PRIS: 119:90 SEK
UTGIVEN: FEBRUARI 2013

RUM

02/2013

Precis som undertecknad firar *Rum* 15 år i branschen. Och det var också i *Rum* (då Offentliga rum) som mina första arkitekturtexter publicerades. Två år senare satt jag på chefredaktörsstolen. Det var på *Rum* jag på allvar lärde mig att göra tidning.

Och vad man inte bör göra när man gör tidning. *Rum* är i detta jubileumsnummer verkligen sig likt. Anspråken är höga, men kunskapen och förmågan högst begränsade. Man trummar på med sitt årliga reklamjippo “Maktlistan”, som skall spegla vilka som har makten i design- och arkitektursverige. Med sådana pretentioner måste man kunna leverera, annars kan man faktiskt göra mer skada än oförarglig nytta. Detta år har *Rum* (efter en del kritik de senaste åren) försökt ta in förmodad sakkunskap på redaktionen för att hitta lite mer rätt i samhällsanalysen. Det har resulterat i att den alltid så bekymmerslöst tjänstvilliga arkitekturmissionären förbundsdirektören i Sveriges Arkitekter (naturligtvis) sålt sitt och förbundets anseende till *Rums* årliga jippo. Listans kvalitet har föga fördjupats med hjälp av det, kan meddelas. I skrivande stund jobbar istället både förbundsdirektör och arkitekturpolitisk chef på Sveriges Arkitekter oavlönat som marknadsförare för *Rum* i sociala medier för att föra ut listans gedigna innehåll. Eller oavlönat: på medlemmarnas bekostnad.

Annars är bedriften i detta nummer av *Rum* att producera 228 sidor utan att fylla det med något matnyttigt. “Maktlistan” och faksimiler från de 15 åren är vad vi får. Och mitt namn är förstås felstavat den enda gång det förekommer. Ibland är det skönt att inte bli överraskad. ■ PÄR ELIAESON

Medarbetare

Pär Eliaeson
ingenjör, arkitekt, skribent och fotograf, Stockholm

Mikael Askergren
arkitekt och skribent, Stockholm

Thomas Hellquist
arkitekt och skribent, Lund
gästprofessor vid Blekinge tekniska högskola

Magnus Rönn
arkitekt och forskare, Stockholm
docent vid Arkitekturskolan KTH

Jonas E Andersson
arkitekt och forskare, Stockholm och Köpenhamn
Arkitekturskolan KTH och Statens Byggeforskningsinstitut (SBi), Aalborg universitet

Håkan Thörn
sociolog och forskare, Göteborg
professor vid Göteborgs universitet

Det är du, läsaren, som bestämmer KRITIK:s framtid.
Om du vill betala ett skäligt pris för att få en oberoende
och alternativ tidskrift om arkitektur och stadsbyggnad i
Sverige kan du bli prenumerant. Du får tidskriften i brevlå-
dan innan den finns till försäljning i butik, helt utan extra
kostnad. Prenumerationen kan löpa tillsvidare eller årsvis.

Prenumeration: 4 nr/år, 500 SEK
Prenumeration: 1 nr/tillsvidare, 125 SEK
Lösnummer: 125 SEK + porto
Beställes på www.syntesforlag.se

Lösnummer säljs även här:
Press stop-butikerna
Pressbyråns specialistbutiker
Stockholm: Arkitekturmuseets bokhandel, Skeppsholmen
Konst-ig, Åsögatan 124
Göteborg: Konstmuseets bokhandel, Götaplatsen
Malmö: Form/design center, Lilla torg 9
Olsson & Gerthel, Engelbrektsgatan 9

Arkitekturtidskriften KRITIK #19

januari 2013
Syntes förlag
ISSN 1654-7969
125 SEK